

Dynamiek in bedrijven

Schatting aantal starters, bedrijfsovernames en -beëindigingen in de land- en tuinbouw

K.H.M. van Bommel
J.H. Jager
M.J. Voskuilen

Projectcode: 20581 en 30698

Oktober 2007

Rapport 2.07.13

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Dynamiek in bedrijven; Schatting aantal starters, bedrijfsovernames en -beëindigingen in de land- en tuinbouw

K.H.M. van Bommel, J.H. Jager en M.J. Voskuilen

Den Haag, LEI, 2007

Rapport 2.07.13; ISBN/EAN: 978-90-8615-171-4; Prijs €17,50(inclusief 6% btw)

71 p., fig., tab., bijl.

Dit rapport beschrijft de trends in starters, bedrijfsovernames en -beëindigingen in de land- en tuinbouw voor de periode 2001-2005. Hierbij is gebruik gemaakt van de mutatiebestanden van de Dienst Regelingen van LNV, die voor dit onderzoek zijn gekoppeld aan de CBS-Landbouwtelling.

This report describes the trends in start-ups, transfers and terminations of Dutch farms in the period 2001-2005. For this purpose the Mutation file of Dienst Regelingen of the Ministry of Agriculture, Nature Conservation and Food Safety was merged with Agricultural Census of Dutch Statistics.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2007

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
Summary	13
1. Inleiding	17
1.1 Aanleiding	17
1.2 Probleemstelling	17
1.3 Doelstelling	18
1.4 Aanpak en opzet	18
2. Ontwikkelingen in aantal agrarische bedrijven	19
2.1 Structurele ontwikkelingen	19
2.2 Financiële ontwikkelingen	22
3. Typering starters en ondernemers	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Landbouwregelingen	25
3.3 Fiscale regelingen	28
3.4 Beschrijving type bedrijfsovernames	31
3.5 Voorstel indeling dynamiek in bedrijven	34
4. Dataset	36
4.1 Registratie landbouwbedrijven	36
4.2 Bedrijfsmutatieregister en de Landbouwtelling	37
4.3 Werkwijze koppeling mutatieregister en Landbouwtelling	37
4.4 Overzicht aantal mutaties	39
4.5 Starters, bedrijfsovernames en -beëindigingen	42
5. Trends in starters	43
5.1 Inleiding	43
5.2 Leeftijd	44
5.3 Bedrijfsomvang	44
5.4 Bedrijfstypes	45
5.5 Geslacht van de ondernemer	46
5.6 Conclusie	47

	Blz.
6. Trends in overnames	48
6.1 Inleiding	48
6.2 Leeftijd	48
6.3 Bedrijfsomvang	49
6.4 Bedrijfstypes	50
6.5 Geslacht van de ondernemer	51
6.6 Conclusie	52
7. Trends in bedrijfsbeëindigingen	53
7.1 Inleiding	53
7.2 Leeftijd	53
7.3 Bedrijfsomvang	54
7.4 Bedrijfstypes	55
7.5 Geslacht van de ondernemer	55
7.6 Conclusie	56
8. Conclusies en aanbevelingen	57
8.1 Beleidsmatig	57
8.2 Onderzoek en dataset	58
Literatuur	63
Bijlagen	
1. Bedrijfstoeslagregeling	65
2. Codering en beschrijving bedrijfsmutaties Dienst Regelingen vanaf 2004	67
3. Nieuwe codering bedrijfsmutaties (CBS/LEI)	70

Woord vooraf

Tot en met de jaren negentig werd jaarlijks het mutatiebestand van de Dienst Regelingen aan de CBS-Landbouwtelling gekoppeld. In 2000 kwam dit stil te liggen, maar met dit onderzoek zijn de mutatiebestanden vanaf 2000 weer aan de Landbouwtelling gekoppeld. Hierdoor is het mogelijk de bedrijven in de Landbouwtelling door de jaren heen te volgen. Oorspronkelijk werden twee projecten uitgevoerd, één over starters en één over opvolging en beëindiging. Door de twee te integreren, is dit rapport ontstaan met daarin de verschillende facetten van de levenscycli van bedrijven: starten, overdragen en beëindigen van bedrijven.

Het rapport is in opdracht van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit geschreven als onderdeel van het thema ondernemerschap binnen het cluster perspectiefvolle agroketens. Het project is uitgevoerd door Karel van Bommel, Martien Voskuilen en Jakob Jager. Cees van Straaten en Marion van Iersel hebben de koppeling van de mutatiebestanden aan de Landbouwtelling verzorgd.

Ik wil Gijs van Leeuwen en Dineke van Zwieten van het ministerie van LNV bedanken voor hun constructieve bijdrage als opdrachtgevers.

Dr. J.C. Blom
Algemeen directeur LEI

Samenvatting

Aanleiding

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft voor haar beleid inzicht nodig in het aantal starters, bedrijfsovernames en bedrijfsbeëindigingen. Een goed beeld van de bedrijfsmutaties zou een welkome bijdrage voor beleidsvorming zijn. Zo heeft LNV behoefte aan recente informatie over het aantal jongeren dat een agrarisch bedrijf overneemt of een volledig nieuw bedrijf opricht.

Probleemstelling

Het project moet inzicht geven in de mogelijkheden om een goede, recente informatievoorziening over het aantal mutaties in de land- en tuinbouw van de grond te krijgen. Een dergelijk monitorsysteem heeft als doel het van jaar op jaar bijhouden van het aantal starters, bedrijfsovernames en bedrijfsbeëindigingen met een aantal kenmerken, en deze informatie te verspreiden onder de belanghebbenden.

Definities

In het onderzoek bleek een goede afbakening tussen starters en bedrijfsovernames noodzakelijk, omdat in de praktijk deze begrippen nogal eens door elkaar lopen. Allereerst moet er een onderscheid worden gemaakt tussen ondernemers en bedrijven. Bij ondernemers komen veel meer starters voor dan bij bedrijven. In deze studie is vooral vanuit de ondernemer gekeken.

Starter

- *Start maatschap*
De toekomstige opvolger treedt toe tot de maatschap. Wanneer de maatschapsperiode wordt afgerond, is dit een bedrijfsovername.
- *Stichting*
Dit zijn bedrijven die helemaal nieuw worden begonnen.
- *Afsplitsing*
Een onderdeel van een bestaand bedrijf wordt als een zelfstandig bedrijf afgesplitst.

Bedrijfsovername

- *Afronden maatschap*
De opvolger neemt het bedrijf over, waarbij de ouders uit de maatschap treden.
- *Overdacht ineens*
Het gehele bedrijf wordt in zijn geheel in één keer overgedragen aan familie of anderen.
- *Samenvoeging*
Samenvoeging van twee of meer complete bedrijven tot één bedrijf.

Bedrijfsbeëindigingen

- *Stoppen*
Het bedrijf wordt in delen verkocht en/of krijgt een niet-agrarische bestemming.
- *Opgaan in samenvoeging*
Dit is de tegenhanger van samenvoeging (zie bedrijfsovername).

Resultaten

Bij de starters en de overname is de maatschap de belangrijkste vorm. Twee derde van de starters en drie kwart van de overnames vindt plaats via een maatschap (zie tabel 1). Op het totaal aantal gestarte en afgeronde maatschappen heeft de melkveehouderij een aandeel van 50 à 60%. Het aantal gestarte maatschappen ligt lager dan het aantal afgeronde maatschappen. Omdat een maatschapsperiode gemiddeld twaalf jaar duurt, geeft het huidige lagere aantal startende maatschappen aan dat in de toekomst minder bedrijven worden overgenomen, want niet iedere gestarte maatschap zal met succes worden afgerond. In de onderzochte periode (2001-2005) is het percentage bedrijven dat via een maatschap wordt overgenomen gedaald van 1,6 naar 1,2. De daling vond vooral plaats in de akkerbouw en de intensieve veehouderij.

Opvallend is het stijgende aantal nieuw gestichte bedrijven. Een gedeelte zijn de nieuwe glastuinbouwbedrijven, die als een nieuwe bv worden gestart. Dat zijn vooral de stichtingen groter dan 150 nge. Maar voor een groot deel zijn het vrij kleine bedrijven, mogelijk hobbybedrijven van personen die landelijk willen wonen. De toename heeft echter waarschijnlijk ook te maken met de nieuwe regelgeving op het gebied van bedrijfstoelagen en mest.

De afsplitsingen en samenvoegingen zijn twee kleine groepen, die in de tijd ongeveer constant blijven. De afsplitsingen bestaan vaak uit ontbonden maatschappen tussen broers/zussen, waarbij het bedrijf wordt opgesplitst, maar ook uit afgeronde maatschappen, waarbij de ouders nog verder gaan als hobbyboer.

De stoppers zijn in de helft van de gevallen bedrijven kleiner dan 16 nge. Dit komt overeen met het beeld van de afbouwende agrariër, die eigenlijk niet stopt, maar rond zijn woning blijft doorgaan als hobbyboer. De verder afgelegen percelen en quota zijn verkocht. Dit is ook te zien aan de bedrijfstypes van de stoppers, voornamelijk overige graasdieren, akkerbouw en de combinatie daarvan. Maar naast deze normale stoppers zijn er ook jaarlijks 50 à 100 jonge agrariërs die stoppen. Hiervan heeft ongeveer de helft een bedrijf kleiner dan 16 nge en een kwart een bedrijf tussen de 16 en 70 nge. Onder de jonge stoppers boven de 16 nge zitten relatief veel glastuinbouwbedrijven en intensieve veehouderijbedrijven. Dit zijn veelal onvrijwillige bedrijfsbeëindigingen.

Tabel 1 Ontwikkelingen in het aantal mutaties, groter dan 16 nge

Starten	Start maatschap		Stichtingen		Afsplitsingen		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
2001	900	79	164	14	74	7	1.138	100
2002	795	81	136	14	47	5	978	100
2003	841	73	232	20	73	6	1.146	100
2004	789	68	315	27	53	5	1.157	100
2005	725	65	333	30	63	6	1.121	100

Overname	Afronden maatschap		Overdracht		Samenvoeging		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
2001	1.133	72	355	23	77	5	1.565	100
2002	969	77	218	17	75	6	1.262	100
2003	684	69	200	20	107	11	991	100
2004	725	71	188	18	107	10	1.020	100
2005	751	74	163	16	104	10	1.018	100

Stoppen a)	Stoppen		Opgaen in samenvoeging		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
2001	2.058	96	90	4	2.148	100
2002	1.988	96	85	4	2.073	100
2003	1.887	93	133	7	2.020	100
2004	1.090	90	127	10	1.217	100
2005	922	87	134	13	1.056	100

a) Groter dan 3 nge.

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

Summary

Motivation

For the development of its policy, the Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality (LNV) requires insight into the number of farm start-ups, transfers and terminations. Such insight regarding company mutations would provide a welcome contribution to policy making. For example, LNV requires information on the number of young farmers who take over a farm or start a completely new farm.

Definition of the problem

The project should give insight into the possibilities of acquiring good, recent information about the number of mutations in agriculture and horticulture. The purpose of such a monitoring system is to keep track of the number of start-ups, transfers and terminations with details of the farms and farmers involved and to supply stakeholders with information.

Definitions

The research showed that definitions of start-ups and transfers are crucial as these terms are often mixed up in practice. First of all, a distinction must be made between farmers and farms. There are many more new farmers than new farms. This research is mainly based on the farmer.

Start-ups

- *Start of partnership (maatschap)*
The future successor enters the partnership. The transfer is complete once the partnership has been wound up.
- *Establishment*
The establishment of a new farm from scratch
- *Split off*
Part of a current farm is established as a new farm.

Transfer

- *Wind up of partnership*
The successor takes over the farm and the parents withdraw from the farm.
- *Sudden transfer*
The whole farm is transferred at once to family or others.
- *Merger*
The merger of two or more farms into one farm.

Terminations

- *Termination*
The farm is sold in parts and/or is given a non-farm purpose.
- *Is incorporated in a merger*
The counterpart of a merger.

Results

Within the start-ups and the transfers, the partnership is the most important form. Two thirds of the start-ups and 75% of the transfers involve a partnership (see table 1). Of the total number of new and wound up partnerships, dairy farming has a share of 50 to 60%. The number of start-ups is lower than the number that have been wound up. As a partnership lasts for about twelve years, the current lower number of start-ups indicates that fewer farms will be taken over in the future, because not every start-up will be successfully wound up. In the period under review (2001-2005), the percentage of farms which were taken over through a partnership fell from 1.6 to 1.2. This decline mainly occurred in arable farming and intensive cattle farming.

A striking development is the rising number of new farms. Some are the new glasshouse companies which are started as a new limited company. These tend to be over 150 nge. Many are quite small farms, possibly lifestyle farms run by people who want to live in the countryside. However, the increase probably also relates to new legislation regarding farm supplements and manure.

The split-offs and mergers are two small groups which remain constant in time. Split-offs may be discontinued partnerships between brothers and sisters involving the division of the farm, as well as wound up partnerships whereby the parents continue as lifestyle farmers.

Half of the terminations are farms smaller than 16 nge. This corresponds with the concept of an out-phaser, who doesn't stop, but continues to operate a small farm as a hobby. More distant plots of land and quota have been sold. This is also evident by the types of farm among terminations, mainly other grazing animals, arable farming and a combination of the two. But besides this normal termination group, there are also 50-100 young farmers. About half of these have a farm under 16 nge and another quarter between 16 and 70 nge. Among the young farmers over 16 nge who terminate, many are from the glasshouse and intensive livestock sectors. These terminations are usually involuntary.

Table 1 Development in mutations, farms over 16 nge

Start-up	Start of partnership		Establishment		Split off		Total	
	number	%	number	%	number	%	number	%
2001	900	79	164	14	74	7	1,138	100
2002	795	81	136	14	47	5	978	100
2003	841	73	232	20	73	6	1,146	100
2004	789	68	315	27	53	5	1,157	100
2005	725	65	333	30	63	6	1,121	100
Transfer	Wind up of partnership		Transfer at once		Merge		Total	
	number	%	number	%	number	%	number	%
2001	1,133	72	355	23	77	5	1,565	100
2002	969	77	218	17	75	6	1,262	100
2003	684	69	200	20	107	11	991	100
2004	725	71	188	18	107	10	1,020	100
2005	751	74	163	16	104	10	1,018	100
Termination a)	Termination		Joint into a merge		Total			
	number	%	number	%	number	%		
2001	2,058	96	90	4	2,148	100		
2002	1,988	96	85	4	2,073	100		
2003	1,887	93	133	7	2,020	100		
2004	1,090	90	127	10	1,217	100		
2005	922	87	134	13	1,056	100		

a) Over 3 nge.

Source: CBS- Farm Structure Survey and mutation register DR, adaptation LEI.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Ieder jaar is er weer in de kranten te lezen hoeveel agrarische bedrijven zijn gestopt, maar cijfers over bedrijfsopvolging en -overnames worden veel minder gepresenteerd. Bedrijfsmutaties worden wel door de Dienst Regelingen (DR) van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) geregistreerd, maar deze zijn niet direct aan de CBS-Landbouwtelling te koppelen. Een goed beeld van de bedrijfsmutaties zou een welkome bijdrage aan de beleidsvorming zijn. Zo heeft het ministerie van LNV behoefte aan recente informatie over het aantal jongeren dat een agrarisch bedrijf overneemt of een volledig nieuw bedrijf opricht. De behoefte heeft onder meer te maken met de zorgen van de Europese Unie over de afname van het aantal jongeren dat voor de landbouw kiest. Hierdoor rijst de vraag of er op den duur wel voldoende ondernemers blijven voor het in stand houden van de landbouw en het platteland. Dit heeft er mede toe geleid dat de politiek aandacht heeft voor de starters en maatregelen worden overwogen voor deze groep. Inzicht in de jaarlijkse ontwikkeling van het aantal starters is in dit kader van veel belang. Daarom heeft het ministerie van LNV het LEI gevraagd de mutatiebestanden van de Dienst Regelingen te koppelen aan de Landbouwtelling en onderzoek uit te voeren naar starters, maar ook naar bedrijfsovernames en -beëindigingen in de land- en tuinbouw.

1.2 Probleemstelling

Sinds eind jaren negentig zijn er geen cijfers meer gepubliceerd over het aantal bedrijfs-overnames en -beëindigingen, omdat sinds die tijd de mutatiebestanden van de Dienst Regelingen niet meer aan de Landbouwtelling zijn gekoppeld. Dit had zowel bij het CBS als bij het LEI te maken met capaciteitsproblemen en meer in het algemeen met de herziening van het mutatieonderzoek. Het laatste hield een vereenvoudiging in, onder meer door het verminderen van de veelheid aan mutatiecodes. In 2002 heeft DR de eerste aanpassing in overleg met het CBS doorgevoerd. In 2004 is DR vervolgens overgestapt op de codering (driecijferige codes) die het CBS intern al gebruikte. De vermindering van het aantal codes moet leiden tot een verbetering van het mutatiebestand, omdat het kiezen van de juiste codes eenvoudiger wordt.

Het LEI heeft in 2006 de achterstanden in de koppeling tussen de mutatiebestanden en de Landbouwtellingen weggewerkt. Omdat het budget nu en in de toekomst beperkt is, zijn de koppelingen uitsluitend geautomatiseerd aangebracht. In de periode 2001-2005 is op deze wijze bij ruim de helft van het totaal aantal wijzigingen in bedrijfsnummers in de Landbouwtelling een mutatiecode gevonden. De verwachting is dat dit aandeel door de aanpassingen in het registreren van mutaties zal oplopen.

1.3 Doelstelling

Het doel van het project is een kwantitatieve beschrijving te geven van het aantal starters, bedrijfsovernames en -beëindigingen in de agrarische sector, met daarbij een beschrijving van de trends. Hierbij wordt een uitsplitsing gemaakt naar leeftijd, bedrijfsgrootte, sector en geslacht van de ondernemer.

Het project moet verder inzicht geven in de mogelijkheden om een goede, recente informatievoorziening over het aantal starters in de land- en tuinbouw van de grond te krijgen. Een dergelijk monitorsysteem heeft als doel het van jaar op jaar bijhouden van het aantal starters met een aantal kenmerken, en deze informatie te verspreiden onder de belanghebbenden.

1.4 Aanpak en opzet

Het eerste onderdeel van het onderzoek is een analyse van de verschillende onderdelen van de demografie van bedrijven. Hiervoor is nagegaan hoe begrippen als starters, bedrijfs-overname, nieuwvestiging, stoppers en bedrijfsbeëindiging in beleid en regelgeving worden omschreven. Daarbij is naast de regelgeving op het terrein van de landbouw ook gekeken naar fiscale wetgeving. Dit deel wordt afgesloten met een voorstel voor een indeling om de verschillende onderdelen van de bedrijfsdynamiek te beschrijven.

In het tweede deel zijn de mogelijkheden verkend om kwantitatieve gegevens over de bedrijvendemografie te achterhalen. Daarbij staan het relatiebestand van de Dienst Regelingen, het mutatieregister en de Landbouwtelling centraal. Dit deel geeft inzicht in de sterke en zwakke kanten van deze databestanden (beschikbare informatie).

Het derde deel richt zich op een analyse van de demografie van de land- en tuinbouwbedrijven met behulp van de in het tweede deel beschreven databestanden. De analyse en beschrijving is ingedeeld naar de start, de overname en het beëindigen van bedrijven. Voorafgaand aan de behandeling van deze drie onderdelen - in hoofdstuk 3 tot en met 7 - wordt eerst een algemeen overzicht gegeven van de ontwikkelingen in het aantal land- en tuinbouwbedrijven (hoofdstuk 2).

2. Ontwikkelingen in aantal agrarische bedrijven

2.1 Structurele ontwikkelingen

2.1.1 Forse terugloop van het aantal bedrijven

Het aantal geregistreerde bedrijven met een omvang van minimaal 3 nge liep in de periode 2000-2005 met 3,4% per jaar terug (tabel 2.1), wat een half procent meer is dan in de laatste vijf jaar van de jaren negentig. In 2005 waren er nog bijna 82.000 agrarische bedrijven. Dit was ten opzichte van 2004 een daling van 2.000 agrarische bedrijven. Ondanks de terugloop van het aantal bedrijven blijft de totale productie van de agrarische sector ongeveer constant.

Tabel 2.1 Ontwikkeling van bedrijven naar bedrijfstype (groter dan 3 nge), 1995-2005

Bedrijfstype	Jaarlijks verandering in %		Aantal bedrijven 2005
	1995-2000	2000-2005	
Akkerbouw	-1,3	-2,1	12.358
Melkveehouderij	-4,1	-4,5	21.328
Overig graasdierhouderij	-1,5	-0,4	18.637
Intensieve veehouderij	-3,6	-5,7	7.216
Opengrondstuinbouw	-2,9	-3,5	8.363
Glastuinbouw en champignon	-3,5	-5,4	6.396
Overig	-3,7	-5,2	7.532
Alle bedrijven	-2,9	-3,4	81.830

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

2.1.2 Minder interesse voor opvolging

Het opvolgingspercentage geeft onder de groep agrarische bedrijven met een oudste ondernemer van 50 jaar of ouder het aandeel van de bedrijven met een potentiële opvolger weer. In werkelijkheid zal op een deel van deze bedrijven de overname niet plaatsvinden, omdat de potentiële opvolger afhaakt. Hier staat tegenover dat er ook een vrij kleine groep bedrijven is met een oudste ondernemer van 50 jaar en ouder, waar pas in een laat stadium zich als een opvolger aandient.

De opvolgingspercentages verschillen onder andere sterk naar bedrijfsomvang (tabel 2.2). Dit komt mede omdat de omvang van een bedrijf een van de bepalende factoren is voor het inkomenspotentieel van een bedrijf. Globaal geldt - met uitzondering van de glastuinbouw - dat een bedrijf met een omvang van 80 nge voldoende groot is voor een eenmansbedrijf. Voor de glastuinbouw ligt dat circa een factor twee hoger. Lag het gemiddelde opvolgingspercentage in 2004 op 33%, op bedrijven met een omvang van meer dan 100 nge heeft ongeveer twee derde van de bedrijven een potentiële opvolger (te-

gen driekwart in 2000). Tussen 2000 en 2004 is de animo om een bedrijf over te nemen teruggelopen, wat voor alle grootteklassen gold.

Tabel 2.2 *Opvolgingspercentage a) in de agrarische sector naar bedrijfsomvang (groter dan 3 nge), 2000 en 2004*

Bedrijfsomvang (nge)	Aantal bedrijven met oudste bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar (2004)		Opvolgingspercentage	
	alle	met opvolger	2004	2000
tot 20	18.130	1.924	11	13
20 tot 40	6.910	1.573	23	27
40 tot 70	7.244	2.711	37	46
70 tot 100	5.895	3.081	52	66
100 tot 150	5.580	3.563	64	74
vanaf 150	4.655	3.114	67	76
Totaal	48.414	15.966	33	40

a) Exclusief bedrijven met rechtspersoon als ondernemingsvorm. Van deze bedrijven is de opvolgingssituatie in de Landbouwtelling niet bekend.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

Ook tussen bedrijfstypen zijn er aanzienlijke verschillen in opvolgingspercentages (tabel 2.3). Dit heeft vooral te maken met het toekomstperspectief van de sector, de resultaten over de afgelopen jaren en financieringsmogelijkheden. In de melkveehouderij lag in 2004 het opvolgingspercentage traditioneel het hoogst. Ruim de helft van de bedrijven beschikte over een potentiële opvolger. In de akkerbouw maar vooral in de overige graasdierhouderij zijn veel minder opvolgers, omdat in deze sectoren veel afbouwende bedrijven zitten. In de Landbouwtelling wordt de opvolgingssituatie op bedrijven met een rechtspersoon als ondernemingsvorm (zoals bv's) de opvolgingssituatie niet vastgelegd. In de glastuinbouw zijn veel grote bedrijven een rechtspersoon. Omdat op deze bedrijven meestal wel een opvolger aanwezig is, zal in de praktijk het opvolgingscijfer hoger liggen dan de 36% uit tabel 2.3.

Tabel 2.3 *Opvolgingspercentage in de agrarische sector naar bedrijfstype (groter dan 3 nge), 2000 en 2004*

Bedrijfstype	Aantal bedrijven met oudste bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar (2004)		Opvolgingspercentage a)	
	alle	met opvolger	2004	2000
Akkerbouw	7.751	2.387	31	37
Melkveehouderij	12.325	6.840	55	61
Overige graasdierhouderij	13.700	1.710	12	15
Intensieve veehouderij	2.917	1.188	41	48
Glastuinbouw en champignon	2.777	1.000	36	42
Opengrondstuinbouw	4.298	1.252	29	36
Overig	4.646	1.589	34	42
Totaal	48.414	15.966	33	40

a) Exclusief bedrijven met rechtspersoon als ondernemingsvorm. Van deze bedrijven is de opvolgingssituatie in de Landbouwtelling niet bekend.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

In vergelijking met 2000 is binnen alle bedrijfstypen een grote terugloop in interesse voor opvolging. In de meeste sectoren is het opvolgingspercentage met 6 à 7 procentpunten gedaald. Alleen op de overige graasdierbedrijven is de daling minder, maar daar was al nauwelijks interesse.

2.1.3 Toename van het aantal samenwerkingsverbanden

Bedrijfsovername geschiedt voor het overgrote deel binnen het gezin. Dit heeft enerzijds te maken met het feit dat kinderen vaak met het bedrijf opgroeien, anderzijds met de mogelijkheden vermogen op te bouwen en gebruik te kunnen maken van (fiscale) faciliteiten. Voor derden is het slechts in een beperkt aantal gevallen financieel mogelijk een agrarisch bedrijf over te nemen, al is de fiscale doorschuiffaciliteit verruimd tot ook buiten het gezin.

Gedurende het laatste decennium wordt in versterkte mate overgenomen via het opzetten van samenwerkingsverbanden, met de maatschap als meest populaire vorm. Belangrijke drijfveren om een samenwerkingsverband aan te gaan zijn de mogelijkheden tot vermogensvorming (mede afhankelijk van de verdeling van de winst en de stille reserves), het bieden van zekerheid aan opvolger (afspraken in het maatschapcontract, die bekend kunnen zijn bij alle gezinsleden) en het opdoen van ervaring. De trend is dat samenwerkingsverbanden tussen potentiële opvolger en uittreder(s) in duur toenemen.

Tabel 2.4 Aantal en omvang bedrijven (groter dan 3 nge) naar leeftijd oudste ondernemer en opvolging, 2000 en 2004

	Rechts- persoon a)	Tot 50 jaar	50-65 met opvolger	> 65 met opvolger	50-65 geen opvolger	> 65 geen opvolger	Alle
Aantal bedrijven							
2000	4.301	36.656	14.936	7.754	23.098	10.738	97.483
2004	3.996	31.475	9.554	6.412	22.585	9.863	83.885
Verdeling bedrijven (%)							
2000	4	38	15	8	24	11	100
2004	5	38	11	8	27	12	100
Nge (x 1.000) b)							
2000	1.006	3.142	1.689	654	1.145	193	7.829
2004	1.083	2.925	1.209	561	1.282	176	7.236
Verdeling nge (%)							
2000	13	40	22	8	15	2	100
2004	15	40	17	8	18	2	100
Nge per bedrijf							
2000	234	86	113	84	50	18	80
2004	271	93	127	87	57	18	86

a) Bedrijven met bv of nv als ondernemingsvorm; b) Nge voor 2000 en 2004 hebben verschillende jaren als basis, waardoor ze niet aan elkaar gelijk zijn.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

Volgens Flören (2001) duurt een maatschap gemiddeld twaalf jaar. De langere duur geeft de opvolger de mogelijkheid meer eigen vermogen op te bouwen, hetgeen de financierbaarheid van de overname ten goede kan komen. Een knelpunt in tijden van hoge herwaarderings van activa is het feit dat de overnameprijs ook aanzienlijk stijgt. De

potentiële opvolger kan een andere bedrijfsstrategie voor ogen hebben dan zijn ouders, waardoor spanningen tussen de opvolger en uittreder ontstaan. Hierbij spelen leeftijd en ook gevolgde opleiding een rol.

Ongeveer 5% van de bedrijven is een rechtspersoon (tabel 2.4). Het aantal bedrijven met deze rechtsvorm is tussen 2000 en 2004 weliswaar afgenomen, maar hun aandeel in de productie (nge) nam toe. Met gemiddeld 270 nge zijn ze veel groter dan het gemiddelde agrarische bedrijf (86 nge). Vooral de rechtspersonen en de bedrijven met een oudste ondernemer tussen de 50 en 65 jaar en een opvolger, zijn sterk in omvang toegenomen.

Ruim 10% van de ondernemers in de agrarische sector is ouder dan 65 jaar en heeft (binnen het gezin) geen opvolger. Deze bedrijven zijn met gemiddeld 18 nge erg klein.

2.2 Financiële ontwikkelingen

De kapitaalbehoefte per bedrijf is in de loop der jaren sterk toegenomen. Belangrijke oorzaken zijn het verdergaande schaalvergrotingsproces in de land- en tuinbouw, de voortdurende vervanging van arbeid door kapitaal, investeringen als gevolg van wetgeving op het gebied van productierechten, milieu en dierenwelzijn en de opgetreden prijsstijging van reeds aanwezige activa.

Agrarische sectoren hebben zich de laatste decennia sterk ontwikkeld. Teruglopende opbrengstprijzen veroorzaakten een proces van dalende marges. Strategieën als kostenbesparingen, schaalvergroting en verbreding waren het gevolg om de inkomens uit bedrijf op peil te houden of te laten toenemen. Dit proces ging gepaard met forse investeringen.

Schaalvergroting in een belangrijke sector als de melkveehouderij gaat sinds de invoering van het quotumsysteem in 1984 gepaard met de aankoop van productierechten. Ook aankoop van grond is een belangrijke investeringspost voor ondernemers op grondgebonden bedrijven. Door de voortdurende productieverbetering per eenheid is de uitbreiding in gebouwen relatief minder hoog.

Tabel 2.5 Balans (x 1.000 euro) bedrijven 16-1.200 nge, 2001 en 2005

Bedrijfstype	Alle bedrijven		Bedrijven met opvolger	
	2001	2005	2001	2005
Akkerbouw	1.281	1.466	1.863	2.052
Melkveehouderij	1.986	2.346	2.394	2.844
Overige graasdierhouderij	871	842	1.700	1.654
Intensieve veehouderij	1.251	1.317	1.574	1.902
Glastuinbouw en champignon	1.280	1.596	2.091	1.941
Opengrondstuinbouw	713	911	1.448	1.490
Overig	1.246	1.481	1.809	2.202
Totaal	1.455	1.655	2.080	2.388

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Binnen de melkveehouderij heeft de hoge vraag en het relatief beperkte aanbod van productierechten en grond geleid tot een hoge marktwaarde van deze productiemiddelen. Hierdoor is de vermogensbehoefte van melkveebedrijven sterk toegenomen. Tussen 2001

en 2005 is het geïnvesteerd kapitaal op het gemiddelde melkveebedrijf gestegen met 20% tot 2,3 miljoen euro (tabel 2.5). Voor alle land- en tuinbouwbedrijven was dit iets lager (14%). De sterkste stijging (met een kwart) vond plaats in de tuinbouwsectoren. Ook hier speelt de schaalvergroting een belangrijke rol.

Op de bedrijven met een potentiële opvolger ligt de vermogensbehoefte aanzienlijk hoger dan op het gemiddelde bedrijf. Deze groep bedrijven is aanzienlijk groter en veelal moderner dan gemiddeld. Gemiddeld hebben de bedrijven met een opvolger een balansstaat van 2,4 miljoen euro, oftewel 44% meer dan in het gemiddelde bedrijf (tabel 2.5).

3. Typering starters en overnames

3.1 Inleiding

De ontwikkeling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven in een bepaald gebied tussen twee tijdstippen kan met vergelijkbare termen worden beschreven als de veranderingen in de bevolkingsomvang. Nieuwe bedrijven ontstaan (geboorte), bedrijven worden verplaatst naar het gebied (immigratie) of uit het gebied (emigratie) en bedrijven worden beëindigd (sterfte). In dit hoofdstuk ligt de nadruk op het ontstaan van bedrijven en de ontwikkelingen tijdens de levensduur, met name de bedrijfsovernames. Het gebied is Nederland, zodat het onderdeel verplaatsingen buiten beschouwing blijft. Ook aan het onderdeel bedrijfsbeëindiging wordt in dit hoofdstuk vrijwel geen aandacht besteed. In de kwantitatieve analyse gebeurt dat echter wel.

Aan de hand van onder meer specifieke regelingen voor de land- en tuinbouw en meer algemene fiscale regelingen voor (startende) ondernemers worden de begrippen starters (ondernemers, c.q. ondernemingen) en bedrijfsovernames behandeld. Onder landbouw is ook de tuinbouw begrepen. De volgende landbouwregelingen zijn in het onderzoek meegenomen (paragraaf 3.2):

- subsidieregeling jonge agrariërs (LNV);
- kaderregeling kennis en advies, onderdeel jonge agrariërs (LNV);
- besluit borgstellingsfonds (BF) (Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw);
- bedrijfstoelageregeling (Europese regelingen over rechtstreekse steunverlening en de Nederlandse uitwerking daarvan).

Op het fiscale vlak is aandacht besteed aan (paragraaf 3.3):

- ondernemer worden en onderneming overnemen (onder andere brochures Belastingdienst);
- startersaftrek (Wet inkomstenbelasting 2001);
- durfkapitaal (Wet inkomstenbelasting 2001);
- leningen starters (onder andere brochures Belastingdienst);
- faciliteiten bij bedrijfsovername en -opvolging.

In paragraaf 3.4 zijn de belangrijkste verschillen en overeenkomsten tussen de verschillende regelingen bijeengebracht. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een voorstel voor een onderscheid tussen het starten van een bedrijf en het overnemen van een bedrijf.

3.2 Landbouwregelingen

3.2.1 Subsidieregeling jonge agrariërs

Met deze regeling kunnen jonge boeren die onlangs een bedrijf zijn gestart of een bedrijf hebben overgenomen subsidie krijgen voor investeringen die zij doen in de eerste drie jaar na vestiging. In paragraaf 2, artikel 4 van de regeling wordt aangegeven wie in aanmerking komt voor de subsidie (LNV, 2005a):

- subsidie wordt uitsluitend verstrekt aan een natuurlijk persoon die op de datum van de aanvraag:
 - jonger is dan 40 jaar;
 - op een landbouwbedrijf is gevestigd en waarbij de vestiging niet meer dan drie jaren zijn verstreken.

'Vestigen' is het oprichten van een nieuw landbouwbedrijf of het overnemen van een bestaand landbouwbedrijf waarbij de natuurlijke persoon als bedrijfshoofd voor eigen rekening en risico het landbouwbedrijf gaat uitoefenen, en de natuurlijke persoon:

- ingeval het landbouwbedrijf wordt uitgeoefend in een besloten vennootschap geheel of gedeeltelijk het aandelenkapitaal van de besloten vennootschap, waarin het landbouwbedrijf wordt uitgeoefend, verwerft;
- in andere gevallen het landbouwbedrijf geheel of gedeeltelijk in eigendom, pacht of erfpacht verwerft.

In de toelichting voor de *Staatscourant* wordt nader ingegaan op het begrip vestigen in de regeling, en meer in het bijzonder in de vorm van een bedrijfsovername.

'Onder vestigen wordt verstaan het overnemen van een bestaand landbouwbedrijf of het stichten van een nieuw landbouwbedrijf. Een bedrijfsovername vindt in veel gevallen plaats tussen - een van - de ouders en een of meer van de kinderen. Incidenteel neemt de agrariër een bedrijf over van een ander dan de ouders. Het enkele feit dat de jonge agrariër tot de maatschap is toegetreden en in dat verband ook productiemiddelen in het landbouwbedrijf heeft gebracht, betekent derhalve nog niet dat sprake is van vestiging in de zin van de regeling. In de praktijk komt het veelvuldig voor dat jonge agrariërs in een vrij vroeg stadium tot de maatschap van de ouders toetreden om zodoende eigen vermogen op te bouwen. In deze periode stellen de ouders productiemiddelen zoals grond, gebouwen en machines ter beschikking aan de kinderen. Pas op het moment dat de jonge agrariër de gronden en opstallen verwerft ('agrarisches onroerend goed op naam gekregen') is sprake van vestiging. Vanaf dat moment voert de jonge agrariër voor eigen rekening en risico het landbouwbedrijf en zal de jonge agrariër als bedrijfshoofd de ondernemingsbeslissingen nemen.'

Dat het agrarisches onroerend goed op naam gekregen is moet blijken uit een notariële akte of een pachtovereenkomst. Voor een besloten vennootschap is een kopie van het aandelenregister en de inschrijving bij de Kamer van Koophandel nodig.

De voorwaarden die de regeling stelt aan agrariërs in een maatschap leidden echter tot verwarring. Zo is een deel van de aanvragen afgewezen, omdat de aanvragers nog niet gevestigd waren op een landbouwbedrijf. Het NAJK (2005) legde in een persbericht uit hoe de regeling op dit punt moeten worden geïnterpreteerd:

'Indien het landbouwbedrijf wordt uitgeoefend in een maatschap kunnen alle maten die voldoen aan de voorwaarden subsidie aanvragen, ongeacht de mate waarin ze in de maatschap zitten. Elk van de maten kan voor de volledige subsidie van maximaal 20.000 euro in aanmerking komen. Wel moet elke maat ten minste een deel van de grond/gebouwen van het landbouwbedrijf in eigendom of pacht hebben. Tevens moet de maat het bedrijfshoofd zijn en degene aan wie de bank de lening verstrekt.'

De subsidie is persoonsgebonden, dus elke maat in een maatschap die jonger is dan 40 jaar komt in aanmerking voor een subsidie (zolang hij ook aan de overige voorwaarden voldoet).

3.2.2 Kaderregeling kennis en advies, doelgroep jonge agrariërs

De kaderregeling kennis en advies kan voor verschillende doelgroepen worden opgesteld. De openstelling voor de doelgroep 'jonge agrariërs' geeft financiële ondersteuning bij het opstellen van ondernemingsplannen voor agrariërs die van plan zijn zich voor de eerste keer te vestigen op een landbouwbedrijf. Het begrip 'vestigen' wordt in artikel 16 van het openstellingbesluit ondernemingsgerichte subsidies 2005 uiteengezet (hoofdstuk 2, paragraaf 2, Openstelling jonge agrariërs): stichten van een nieuw landbouwbedrijf of het overnemen van een bestaand landbouwbedrijf, waarbij een natuurlijke persoon, die niet eerder een landbouwbedrijf volledig in eigendom, pacht of erfpacht van een landbouwbedrijf heeft gehad:

- het betreffende landbouwbedrijf volledig in eigendom, pacht of erfpacht verwerft; of
- met een andere natuurlijke persoon die niet eerder het volledige eigendom, pacht of erfpacht van een landbouwbedrijf heeft gehad, gezamenlijk het betreffende landbouwbedrijf in eigendom, pacht of erfpacht verwerft.

In artikel 17 is opgenomen dat aanvragen tot subsidieverlening kunnen worden ingediend door natuurlijke personen die voornemens zijn zich te vestigen binnen drie jaar na de datum van het ondernemingsplan, en op de datum van de subsidieaanvraag jonger zijn dan 40 jaar (LNV, 2005b).

In de toelichting wordt onder meer ingegaan op vestiging en verwerving van een landbouwbedrijf (3.2 Jonge agrariërs)

'De subsidie wordt alleen verstrekt bij eerste vestiging: agrariërs mogen niet eerder het volledig eigendom, pacht of erfpacht van een landbouwbedrijf hebben gehad. Indien het landbouwbedrijf gezamenlijk met een agrariër wordt verworven (bijvoorbeeld in maatschapverband), mag ook de andere agrariër niet eerder het volledig eigendom, pacht of erfpacht van een landbouwbedrijf hebben gehad. Dit sluit uit dat de jonge agrariër subsidie ontvangt ingeval bijvoorbeeld zijn of haar ouders onder-

deel van de maatschap blijven uitmaken. Voorwaarde voor subsidieverstrekking is overigens niet dat ook daadwerkelijk overgegaan wordt tot vestiging.'

3.2.3 Besluit Borgstellingsfonds

Het Borgstellingsfonds verleent garantie op financieringen voor de stichting, overname, verbetering of instandhouding van landbouwbedrijven. Het bestuur van de Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw heeft in de vergadering van 24 oktober 2003 wijzigingen van het Besluit Borgstellingsfonds vastgesteld (Borgstellingsfonds, 2003). In artikel 1, lid l is het begrip vestigen omschreven die gelijk is aan de definitie van de Kaderregeling kennis en advies (paragraaf 2, artikel 16). Voor jonge agrariërs zijn twee voorwaarden van het besluit aangepast (een hoger maximaal Borgstellingsbedrag en een lagere garantieprovisie). In artikel 1, lid m. is een jonge agrariër omschreven als een natuurlijke persoon, jonger dan 40 jaar, die zich vestigt op een landbouwbedrijf (gelijk aan artikel 17 van de Kaderregeling kennis en advies). Volgens het besluit is een jonge agrariër een natuurlijk persoon, jonger dan veertig jaar, die zich voor het eerst als bedrijfshoofd vestigt (LASER, 2003).

3.2.4 Bedrijfstoeslagregeling

In de regelingen rond het stelsel van bedrijfstoeslagen zijn ook bepalingen opgenomen voor starters. Zo is het mogelijk toeslagrechten vast te stellen uit de nationale reserve voor starters. De verordening geeft aan dat een landbouwer die met een landbouwactiviteit begint een natuurlijke persoon of rechtspersoon is die in de vijf jaar voorafgaand aan het opstarten van de nieuwe landbouwactiviteit geen landbouwactiviteit heeft verricht in eigen naam en voor eigen risico en evenmin de controle heeft gehad over een rechtspersoon die een landbouwactiviteit ontplooide (EU, 2003). In de verkenning van de keuzemogelijkheden bij initiële toekenning van toeslagrechten (Van Leeuwen, 2004) wordt de omschrijving van een starter volgens de verordening als volgt geïnterpreteerd: een persoon die toetreedt tot een bestaande maatschap, een nieuwe maatschap sluit, betrokken is bij een verandering in een maatschap of doorgaat met het bedrijf na de opheffing van de maatschap niet wordt gezien als een persoon die met een landbouwactiviteit begint. In dezelfde notitie worden voorbeelden gegeven van de wijze waarop een persoon een landbouwactiviteit kan beginnen:

- overname van een landbouwbedrijf door een kind dat voorheen elders werkte of in loondienst werkte. Een klein deel - naar schatting 100 per jaar - van het aantal bedrijfsovernames vindt op deze wijze plaats. Volgens de notitie kan bij een dergelijke overname wellicht sprake zijn van de start van een landbouwactiviteit, maar het zou ook gezien kunnen worden als een 'vererving';
- verkoop of verpachting van het bedrijf aan een 'vreemde' omdat het bedrijfshoofd stopt en geen kinderen heeft die willen overnemen (naar schatting 200 per jaar). Als de koper of pachter voorheen nog niet als zelfstandige (al of niet in een maatschap) een landbouwactiviteit uitoefende, is sprake van de start van een landbouwbedrijf;
- persoon die grond of een gebouw overneemt en voorheen nog niet als zelfstandige een landbouwactiviteit uitoefende.

In bijlage 1 zijn enkele begripsomschrijvingen uit de bedrijfstoelageregeling opgenomen, en een schema waarin verschillende veranderingen in de bedrijfsvoering zijn opgenomen met voorbeelden. Bij het vaststellen van de toeslagrechten worden sommige veranderingen in de bedrijfssituatie automatisch meegenomen.

3.3 Fiscale regelingen

In deze paragraaf wordt eerst ingegaan op het begrip (beginnende) ondernemer in de inkomsten- en omzetbelasting. Daarna komen enkele fiscale faciliteiten voor startende ondernemers aan bod (startersaftrek en leningen aan startende ondernemers). Een volgende fase in de uitoefening van een bedrijf is de bedrijfsoverdracht. Een aantal vormen van overdracht heeft gevolgen voor de belastingen, maar daarbij kan een beroep worden gedaan op faciliteiten in de inkomstenbelasting (doorschuiffaciliteit), de overdrachtsbelasting en het successie- en schenkingsrecht.

3.3.1 Begrip ondernemer

Een van de keuzen die een ondernemer moet maken bij de start van een onderneming is de rechtsvorm. Dat kan in de vorm van een natuurlijke persoon, zoals een eenmanszaak, maatschap, vennootschap onder firma (vof), man-vrouwfirma of commanditaire vennootschap (cv), of in de vorm van een rechtspersoon, bijvoorbeeld een besloten vennootschap (bv) of een naamloze vennootschap (nv). De natuurlijke personen kunnen voor de inkomstenbelasting als ondernemer in aanmerking komen. De Belastingdienst beoordeelt of iemand ondernemer is voor de inkomstenbelasting aan de hand van eisen op het gebied van winstgevendheid, zelfstandigheid, kapitaal, tijdsbesteding, ondernemersrisico en aansprakelijkheid. Het laatste punt speelt een belangrijke rol. Degene die als ondernemer wil worden aangemerkt moet aansprakelijk zijn voor de schulden van de onderneming. Eenmaal aangemerkt als ondernemer kan gebruik worden gemaakt van fiscale regelingen, zoals de zelfstandigenaftrek en de startersaftrek. Als een onderneming wordt gedreven door meer natuurlijke personen (in een maatschap, vof, of cv) dan kan elke persoon die aan de eisen van ondernemerschap voldoet, gebruik maken van de speciale regelingen voor ondernemers.

In de Wet inkomstenbelasting 2001 wordt een ondernemer als volgt omschreven (artikel 3.4): de belastingplichtige voor rekening van wie een onderneming wordt gedreven en die rechtstreeks wordt verbonden voor verbintenissen betreffende die onderneming. Een zelfstandig uitgeoefend beroep is ook een onderneming en de beoefenaar van een zelfstandig beroep is ook een ondernemer (artikel 3.5).

Voor de vrijstelling directe beleggingen in durfkapitaal (artikel 5.17, Wet inkomstenbelasting 2001) wordt onder een beginnende ondernemer verstaan (in paragraaf 3.3.3 zijn de voorwaarden voor een beginnende ondernemer concreter omschreven):

- een natuurlijk persoon die in Nederland voor zijn rekening een onderneming drijft en ten aanzien van wie de inspecteur onder door hem te stellen voorwaarden op verzoek bij voor bezwaar vatbare beschikking heeft verklaard dat deze voldoet aan bij ministeriële regeling te stellen voorwaarden met betrekking tot de toepassing van de zelf-

- standigenaftrek in het kalenderjaar waarin de lening is verstrekt, het voorafgaande jaar of het daaropvolgende jaar alsmede het aantal jaren waarover de zelfstandigenaftrek ten hoogste reeds mag zijn toegepast;
- een rechtspersoon die in Nederland een onderneming drijft en ten aanzien waarvan de inspecteur onder door hem te stellen voorwaarden op verzoek bij voor bezwaar vatbare beschikking heeft verklaard dat deze voldoet aan bij ministeriële regeling te stellen voorwaarden met betrekking tot de totstandkoming van de rechtspersoon, de omvang van de onderneming, de herkomst van de onderneming en de aard van de werkzaamheden.

Iemand die voor de inkomstenbelasting geen ondernemer is, kan dat voor de omzetbelasting (btw) wel zijn. Voor de btw is iemand ondernemer, als zelfstandig een bedrijf of beroep wordt uitgeoefend, waarbij het niet uitmaakt welke rechtsvorm de onderneming heeft, bijvoorbeeld een eenmanszaak, een maatschap of een besloten vennootschap. Voor de btw worden ze allen als geheel ondernemer beschouwd.

3.3.2 Startersaftrek en regeling willekeurige afschrijving

Een startende ondernemer kan aanspraak maken op een verhoging van de zelfstandigenaftrek. Om een beroep om deze startersaftrek te kunnen doen, gelden de volgende voorwaarden: de ondernemer moet recht hebben op zelfstandigenaftrek, in de vijf voorgaande jaren was hij minimaal eenmaal geen ondernemer en hij heeft in die periode niet meer dan tweemaal zelfstandigenaftrek toegepast. Een startende ondernemer kan dus drie achtereenvolgende jaren profiteren van de startersaftrek. Een ondernemer komt in aanmerking voor zelfstandigenaftrek als hij feitelijk zelf of samen met anderen de onderneming drijft en hij jaarlijks een minimum aantal uren in de onderneming steekt. Dit zogenaamde uren criterium houdt in dat de ondernemer minimaal 1.225 uur moet besteden aan het feitelijk drijven van de onderneming en meer dan 50% van de gewerkte tijd moet besteed zijn aan de onderneming. De laatste voorwaarde geldt niet als hij in één van de vijf voorgaande jaren geen ondernemer was (artikel 3.6 Wet inkomstenbelasting 2001).

Startende ondernemers mogen op bepaalde bedrijfsmiddelen waarin ze geïnvesteerd hebben in de jaren dat startersaftrek is genoten, willekeurig afschrijven. Dit houdt in dat in plaats van de gewone wijze van afschrijven op volstrekt willekeurige manier kan worden afgeschreven, wat liquiditeitsvoordelen kan opleveren.

3.3.3 Leningen aan startende ondernemers (durfkapitaal)

Iemand die geld leent aan een startende ondernemer, kan profiteren van bepaalde fiscale voordelen. Daarbij gelden de volgende voorwaarden voor de startende ondernemer (Belastingdienst, 2004):

- de ondernemer moet in aanmerking komen voor zelfstandigenaftrek in het jaar dat de lening aan hem verstrekt wordt of in het jaar nadat de lening is verstrekt;
- de ondernemer mag in totaal niet meer dan zeven jaar zelfstandigenaftrek hebben gehad. De zeven jaar wordt uitgebreid tot veertien jaar, als de lening wordt gesloten om

een (deel van een) onderneming over te nemen. De lening moet dan bovendien zijn verstrekt in het jaar van de overname of vóór 1 juli van het volgende jaar.

De lening mag ook verstrekt worden aan een beginnende ondernemer die een onderneming voert in de vorm van een besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid die niet langer dan acht jaren geleden tot stand is gekomen. Deze onderneming mag geen voortzetting zijn van een (deel van) onderneming die meer dan acht jaren geleden direct of indirect is gedreven voor rekening van een persoon die nu aandeelhouder is in de rechtspersoon.

In het najaar van 2005 heeft de staatssecretaris van Financiën goedgekeurd dat de lening niet meer uitsluitend bedoeld moet zijn voor de aanschaf van bedrijfsmiddelen. Durfkapitaal mag ook gebruikt gaan worden voor financiering van de lopende uitgaven van de onderneming, zoals salaris, rente, huur of pacht. De ondernemer krijgt op deze wijze meer vrijheid bij zijn financieringen (*Weekblad Groente & Fruit*, 2005).

3.3.4 Overdracht onderneming

De volgende vormen van overdracht van de onderneming hebben gevolgen voor de belastingen:

- verkoop van een (deel van) de onderneming;
- overdracht aan een medeondernemer of werknemer;
- echtscheiding of overlijden van echtgenoot of partner;
- veranderingen in de rechtsvorm van de onderneming of binnen het samenwerkingsverband, zoals:
 - onderbrengen eenmanszaak in een samenwerkingsverband (bijvoorbeeld maatschap of vof);
 - onderbrengen eenmanszaak in een bv;
 - één van de maten of vennoten van de maatschap (of vof) stopt;
 - de maatschap of vof krijgt er een maat of vennoot bij.

De Belastingdienst behandelt deze vormen van overdracht van een onderneming als bedrijfsbeëindiging (fiscale staking), zodat in alle gevallen de stakingswinst moet worden berekend. In de meeste gevallen hoeft niet fiscaal te worden afgerekend door een beroep te doen op de doorschuifregeling. Voor de btw (en ook de loonbelasting) is er bij een verandering in rechtsvorm of samenwerkingsverband sprake van een nieuwe onderneming.

3.3.5 Doorschuiffaciliteit bij bedrijfsopvolging

Een onderneming of een deel daarvan kan geruisloos worden doorgeschoven naar een medeondernemer, dat wil zeggen dat de onderneming tegen boekwaarde overgaat en dat zowel de overdrager als de overnemer geen inkomstenbelasting verschuldigd zijn. Om hiervan gebruik te kunnen maken, moeten de overdrager en overnemer drie jaar lang voor de overname het bedrijf in een samenwerkingsverband hebben uitgeoefend of de overnemer moet drie jaar lang voor de overname als werknemer in het bedrijf werkzaam zijn geweest.

3.3.6 Vrijstelling overdrachtsbelasting

De overdrachtsbelasting is verschuldigd bij het verkrijgen van onroerende zaken. Bij de overdracht van de ouder aan de volgende generatie in de rechte lijn - kind, kleinkind of hun echtgenoten - geldt een vrijstelling van deze belasting voor de onroerende zaken die behoren tot de overgedragen onderneming als deze wordt voortgezet. Ook de inbreng van de gehele onderneming (waartoe onroerende zaken behoren) in een maatschap of vennootschap onder firma is vrijgesteld. Hierbij geldt als voorwaarde dat degene die zijn eenmanszaak inbrengt, in dezelfde mate betrokken moet blijven bij die 'oude' onderneming (tegenaan van verkapte, gefacilieerde verkoop). Ook de omzetting van een eenmanszaak (of een aandeel in een vof) in een bv is vrijgesteld, waarbij geen wijziging in de onderlinge verhouding mag optreden.

In het concept Belastingplan 2006 is opgenomen dat bij bedrijfsovernames door broers, zussen, halfbroers en -zussen, pleegbroers en -zussen en hun echtgenoten van een ondernemer vanaf 2006 de overdrachtsbelasting vervalt. De vrijstelling moet het voor familie makkelijker maken om het bedrijf van een broer of zus over te nemen.

3.3.7 Vrijstelling successie- en schenkingsrecht

De regeling voor bedrijfsopvolging in de Successiewet houdt in dat een deel van het successie- of schenkingsrecht dat de bedrijfsopvolger verschuldigd is over het ondernemingsvermogen wordt opgenomen in een conserverende aanslag. Voor de definitieve vrijstelling moet wel aan een aantal voorwaarden voldaan. De belangrijkste is dat de opvolger het bedrijf minimaal vijf jaar moet voortzetten.

3.4 Beschrijving type bedrijfsovernames

De dynamiek in de ontwikkeling van het aantal bedrijven kan beschreven worden aan de hand van de start, de overname en het beëindigen van bedrijven. De start van een bedrijf kan de gedaante hebben van het in cultuur brengen van grond en/of het oprichten van gebouwen of kassen. Een andere manier om een bedrijf te starten is een deel van een bestaand bedrijf af te splitsen zonder dit later weer samen te voegen. Het omzetten van een eenhoofdige naar een meerhoofdige leiding of andere ondernemingsvorm zou als derde vorm van het starten van een bedrijf beschouwd kunnen worden. Vaak gebeurt dit in de vorm van een maatschap als voorbereiding op een toekomstige bedrijfsovername. De daadwerkelijke overname is dan het moment waarop de oudere generatie terugtreedt. De overdracht aan de volgende generatie kan behalve via een maatschap ook via een vennootschap (bv, nv) verlopen. Andere mogelijkheden zijn de overdracht ineens en het afsplitsen van een deel van het bedrijf om dat later weer samen te voegen met het 'moederbedrijf'. Deze vormen van bedrijfsovername worden hierna verder toegelicht. Een bijzondere vorm van bedrijfsovername is een ondernemer die een ander bedrijf opkoopt en samenvoegt met zijn eigen bedrijf.

Tot eind jaren negentig is onderzoek gedaan naar het aantal bedrijfsovernames in de landbouw. Over het aantal bedrijven dat nieuw wordt gevestigd is weinig bekend. De

overname van bedrijven in de landbouw vindt voor het overgrote deel plaats binnen gezinsverband. In 1990 werden bijna 1.800 bedrijven overgenomen, tegen naar schatting 1.200 à 1.500 in 2001. De overname vindt steeds meer plaats via het opzetten van samenwerkingsverbanden, vooral in de vorm van een maatschap.

3.4.1 Maatschap

De maatschap is een (tijdelijk) samenwerkingsverband tussen de twee generaties voor de periode van de bedrijfsovername. Gemiddeld duurt de maatschapsperiode ongeveer twaalf jaar (Flören, 2001). In deze periode bouwt de opvolger vermogen op en doet de opvolger ervaring op in het bedrijf. Vanwege de hoge kapitaalbehoefte bij de overname van een agrarisch bedrijf (zie paragraaf 2.2) is het voor de opvolger bijna onmogelijk om een bedrijf in één keer over te nemen. In de Nederlandse agrarische sector vindt 75-85% van bedrijfsovernames plaats via een maatschap (Van der Veen, 2002). Dit hoge percentage wordt veroorzaakt doordat een maatschap fiscaal aantrekkelijk is.

In de agrarische maatschap is iedere ondernemer hoofdelijk aansprakelijk en voor de belastingen wordt iedere vennoot als een zelfstandige ondernemer gezien. Voor iedere ondernemer geldt dan ook zelfstandigenaftrek en iedere ondernemer betaalt afzonderlijk inkomstenbelasting over zijn deel van de winst.

Binnen de maatschap is de geruisloze doorschuiving een veelgebruikte methode (Alfa, 2006b). Bij geruisloos doorschuiven betaalt de uitreder geen inkomstenbelasting over de verkoopwinst, maar blijft de claim bij de overnemer, omdat deze verdergaat met de boekwaarden van de activa van de onderneming. De overnemer neemt een latente belastingsschuld over, waardoor de waarde van de onderneming afneemt.

3.4.2 Vennootschap

Veel grote agrarische ondernemingen verkiezen om zowel fiscale- als juridische redenen de bv met beperkte aansprakelijkheid boven de maatschap. Over de winst van de onderneming wordt vennootschapsbelasting betaald, die bij een hoge winst lager is dan de inkomstenbelasting. Het salaris van de directeur/groootaandeelhouder is aftrekbaar van de winst en er is enige flexibiliteit in het vaststellen van het salaris. Bij bedrijfsopvolging hoeft er geen fiscale afrekening plaats te vinden. Naast deze fiscale motieven zijn er de juridische motieven als risicobeperking.

Voor een goede bedrijfsopvolging is een goede structuur noodzakelijk. Hierbij geldt de stelling 'één bv is geen bv' (Alfa, 2006a). Voor de bedrijfsvoering is één bv geen groot probleem, maar bij bedrijfsovername wel. Stamrecht en pensioenverplichtingen voor de oude aandeelhouder leiden tot een hoge overnameprijs en een hogere financieringslast dan noodzakelijk voor het exploiteren van de onderneming. Daarbij komt dat de oude aandeelhouder een belastingclaim van 25% krijgt voor de winst uit aanmerkelijk belang.

Een goede ondernemingsstructuur bestaat minimaal uit een holding bv en een werkmaatschappij, waarbij de aandeelhouder de aandelen heeft in de holding bv en de holding bv de aandeelhouder is in de werkmaatschappij. De beleggingen en pensioenverplichtingen komen binnen de holding bv. Hierdoor wordt de werkmaatschappij niet onnodig zwaar.

Het voordeel van de holdingstructuur bij bedrijfsovername is dat de bedrijfsopvolging kan plaatsvinden zonder de belastingclaim van 25% voor de winst uit aanmerkelijk belang, omdat de verkoopwinst door de holding bv wordt gerealiseerd en omdat de deelnemingsvrijstelling onbelast is. Door de winst van de werkmaatschappij jaarlijks aan de holding bv uit te keren blijft de werkmaatschappij licht, wat een lagere overnamesom betekent.

- De opvolger kan de aandelen of privé kopen of via een eigen holding bv:
- privé: de financiering wordt ook privé aangegaan. De aandelen vormen een aanmerkelijk belang, waarvan de resultaten worden belast in box 2. De rentelasten zijn ook aftrekbaar in box 2 met een belastingtarief van 25%. De inkomsten in box 2 bestaan vooral uit dividend uit de onderneming. Hiermee is het totale fiscale voordeel beperkt;
 - holding bv: de rentelast is nu aftrekbaar voor de vennootschapsbelasting, waarvan het belastingtarief hoger is dan het tarief in box 2. Het verlaagt ook de winst die uitgekeerd wordt in box 2, wat het fiscale voordeel verder vergroot. Er kan pas sprake zijn van een fiscaal voordeel wanneer er winst wordt gemaakt. Dit kan eenvoudiger via een holding bv, omdat de holding bv en de werkmaatschappij een fiscale eenheid aan kunnen gaan, waardoor de rentelasten uit de holding bv gecompenseerd worden met de winst uit de werkmaatschappij. Daarnaast is de holdingstructuur ook een goede basis voor de toekomst, om de werkmaatschappij licht te houden.

3.4.3 Overdracht ineens

Het is ook mogelijk dat de opvolger het bedrijf in één keer overneemt. Dit zal maar in een beperkt aantal gevallen mogelijk zijn, omdat de kapitaalbehoefte bij agrarische bedrijven groot is. De overdracht ineens leidt ook tot een grote belastingclaim bij de uittreeders, omdat zij belasting over de stakingswinst moeten afdragen en mogelijk ook over de FOR (Fiscale Oudedagsreserve). Uit fiscaal oogpunt is een overdracht ineens niet het meest interessant, maar er zijn mogelijkheden en binnen de familie wordt de geruisloze doorschuiving vaak gebruikt. De opvolger moet dan wel al 24 maanden in de onderneming werkzaam zijn. Bij geruisloos doorschuiven betaalt de uittreder geen inkomstenbelasting over de verkoopwinst, maar blijft de claim bij de overnemer, omdat deze verdergaat met de boekwaarden van de activa van de onderneming. De overnemer neemt een latente belastingsschuld over.

3.4.4 Afsplitsing

Een mogelijkheid van bedrijfsovername is de afsplitsing, waarbij de opvolger een onderdeel van het bedrijf koopt en deze voor eigen rekening gaat leiden. In de glastuinbouw komt het bijvoorbeeld voor dat de potentiële opvolger eerst een kas als een (kleine) eigen bedrijf gaat leiden. Hiermee kan hij zijn ondernemerskwaliteiten ontwikkelen en naderhand kan worden bepaald of hij geschikt is voor het gehele bedrijf. In een latere fase neemt de opvolger het resterende deel van het bedrijf over en worden de bedrijven weer samengevoegd. Als er meer opvolgers zijn, is het ook mogelijk dat ze allemaal afzonderlijk ver-

der gaan, maar dan moet het bedrijf wel van voldoende omvang zijn. In dit geval is er eigenlijk sprake van starters.

3.5 Voorstel indeling dynamiek in bedrijven

In het voorgaande is een overzicht gegeven van de begrippen die in diverse regelingen worden gebruikt om een onderneming en de verschillende stadia in het bestaan van een onderneming te beschrijven. Onder meer is ingegaan op ondernemer en onderneming, rechtsvorm van een onderneming, starters, stichten, vestigen, bedrijfsovername, bedrijfsopvolging, bedrijfsoverdracht, bedrijfsbeëindiging en staking. Na een bespreking van de belangrijkste overeenkomsten en verschillen, wordt een voorstel gedaan voor een indeling om de dynamiek in het aantal landbouwondernemingen inzichtelijk te maken.

Ondernemer of onderneming

De meeste landbouw- en fiscale regelingen die hiervoor zijn aangehaald, richten zich op de persoon van de ondernemer. Bij een eenmanszaak valt de onderneming samen met de ondernemer. In de landbouw worden echter ook veel ondernemingen in de vorm van een maatschap gedreven. In die situatie is sprake van twee of meer ondernemers en één onderneming. Voor de omzetbelasting is de maatschap of een andere natuurlijke persoon gedreven door meer dan één ondernemer (vof, cv) als geheel een ondernemer, met andere woorden voor deze belasting valt de ondernemer samen met de onderneming. Dat geldt ook voor de bedrijfstoelageregeling: een 'landbouwer' is een natuurlijke of rechtspersoon dan wel een groep natuurlijke of rechtspersonen, en een 'bedrijf' is het geheel van de productie-eenheden dat door de landbouwer wordt beheerd.

Onderscheid natuurlijke personen en rechtspersonen

Het overgrote deel van de landbouwbedrijven heeft als rechtsvorm een natuurlijke persoon (in hoofdzaak eenmanszaken en maatschappen). Het aantal rechtspersonen bedraagt circa 4%. Sommige regelingen, zoals de zelfstandigen- en startersaftrek, gelden alleen voor natuurlijke personen. De vraag is of in de beschrijving van de bedrijfsdynamiek een onderscheid moet worden gemaakt tussen natuurlijke en rechtspersonen.

Starten, vestigen en stichten

In de Subsidieregeling jonge agrariërs, de Kaderregeling kennis en advies en het Besluit borgstellingsfonds wordt de doelgroep jonge agrariërs omschreven als natuurlijke personen die recent zijn gevestigd of zich willen vestigen op een landbouwbedrijf. Onder vestigen wordt verstaan het oprichten van een nieuw landbouwbedrijf of het overnemen van een bestaand landbouwbedrijf. Daarbij moet volgens de Kaderregeling kennis en advies en het Besluit borgstellingsfonds het landbouwbedrijf geheel in eigendom, pacht of erfpacht zijn verworven (en bij een rechtspersoon moet het aandelenkapitaal geheel zijn verworven). Toetreding tot een maatschap waarbij een deel van de productiemiddelen op naam komt te staan van de toetreder, geldt voor deze regelingen niet als vestiging. Voor de Subsidieregeling jonge agrariërs geldt dit wel als vestiging. Dat geldt ook voor fiscale regelingen. Iemand die toetreedt tot een maatschap kan aangemerkt worden als ondernemer als hij

voldoet aan bepaalde eisen. Een belangrijke voorwaarde is dat hij aansprakelijk moet zijn voor de schulden van de onderneming. Om voor de startersaftrek in aanmerking te komen moet de ondernemer onder meer recht hebben op zelfstandigenaftrek, en in de vijf voorgaande jaren moet hij minimaal eenmaal geen ondernemer geweest zijn.

In de bedrijfstoelageregeling wordt het begrip 'landbouwer die met een landbouwactiviteit begint' gebruikt. Dit is een natuurlijke of rechtspersoon die in de vijf jaar voorafgaand aan het opstarten van de nieuwe landbouwactiviteit geen landbouwactiviteit heeft verricht in eigen naam en voor eigen risico en evenmin de controle heeft gehad over een rechtspersoon die een landbouwactiviteit ontplooid. Een persoon die toetreedt tot een maatschap wordt hierbij niet gezien als iemand die met een landbouwactiviteit begint.

In de Subsidieregeling jonge agrariërs, de Kaderregeling kennis en advies en het Besluit borgstellingsfonds is een jonge agrariër jonger dan 40 jaar (bij de aanvraag). In de fiscale regelingen is voor startende ondernemers geen leeftijds criterium opgenomen.

Bedrijfsoverdracht

Volgens de fiscale regelingen kunnen veranderingen in de rechtsvorm van de onderneming of binnen het samenwerkingsverband, zoals onderbrengen eenmanszaak in een samenwerkingsverband of in een rechtspersoon, toe- of uittreden in een maatschap, worden gezien als bedrijfsbeëindiging waarbij stakingswinst moet worden berekend. Deze veranderingen in rechtsvorm of binnen het samenwerkingsverband kunnen ook beschouwd worden als een vorm van bedrijfsoverdracht, waarbij een beroep gedaan kan worden op verschillende fiscale faciliteiten (doorschuiven, vrijstelling overdrachtsbelasting, successie- en schenkingsrecht. Er moet wel worden gerealiseerd dat maatschappen niet alleen met als doel bedrijfsovername worden opgericht, maar ook om bijvoorbeeld fiscaal profijt te behalen.

Voorstel indeling

Op basis van het voorgaande zou in de monitoring het volgende onderscheid gemaakt kunnen worden:

- start van een bedrijf: persoon die een nieuw landbouwbedrijf begint, toetreedt tot een maatschap of die een afgesplitst deel van een bedrijf overneemt;
- bedrijfsovername: het afronden van een maatschap (oudere generatie treedt terug), de overdracht ineens en het samenvoegen van een bedrijf;
- bedrijfsbeëindiging.

In hoeverre de beschikbare informatie deze indeling mogelijk maakt, wordt in het volgende hoofdstuk duidelijk.

4. Dataset

Voor een beschrijving van het aantal starters, bedrijfsovernames en -beëindigingen in de land- en tuinbouw zijn de volgende informatiebronnen voorhanden: de registratie van landbouwbedrijven door de Dienst Regelingen (DR) van het ministerie van LNV, het bedrijfsmutatieregister van landbouwbedrijven en de CBS-Landbouwtelling. Eerst worden de wijze van registreren van bedrijven en het mutatiebestand behandeld. Dan volgt een beschrijving van de werkwijze om de mutatiegegevens te koppelen aan de Landbouwtelling, inclusief het resultaat. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een overzicht van de omvang van de verschillende soorten mutaties.

4.1 Registratie landbouwbedrijven

Agrarische bedrijven worden geregistreerd met behulp van het bedrijfsregistratiesysteem (BRS) van DR. Alle relaties van DR krijgen een BRS-nummer. Voorbeelden van het toekennen van nummers zijn:

- een natuurlijk persoon met één bedrijfsvoerder heeft één nummer;
- een maatschap is een natuurlijk persoon met meer bedrijfsvoerders, waarbij een nummer wordt toegekend aan het bedrijf. Dit is het nummer dat voor de Landbouwtelling wordt gebruikt. In de terminologie van DR is de maatschap de actieve bedrijfsvoerder met gegevens uit de Landbouwtelling. Verder krijgt elke maat een nummer;
- een rechtspersoon heeft over het algemeen één nummer (en eventueel een nummer voor de directeur).

Op basis van de Europese regelgeving moet per 1 januari 2005 iedere landbouwer die landbouwsubsidies aanvraagt, worden geregistreerd onder één relatienummer. Dit vindt plaats op het relatienummer van DR (BRS-nummer), op het nummer dat voor de Landbouwtelling wordt gebruikt. Bij maatschappen werden in het verleden soms aanvragen gedaan op meerdere BRS-nummers. Bijvoorbeeld om aan de derogatie-eis van 70% grasland te voldoen, hebben bedrijven een deel van het bouwland onder een ander BRS-nummer ondergebracht. Dit was mogelijk omdat zowel de maatschap als de afzonderlijke maten een BRS-nummer hebben. Na 1 januari 2005 kan per feitelijk landbouwbedrijf op slechts één BRS-nummer steun worden aangevraagd. Bij een bedrijf met meerdere bedrijfsvoerders houden de afzonderlijke bedrijfsvoerders wel een BRS-nummer.

Bij wijzigingen in de bedrijfsvoering krijgt het bedrijf een ander nummer. Voorbeelden van veranderingen zijn:

- zoon treedt toe tot de maatschap van zijn ouders: het aantal bedrijfsvoerders gaat van twee naar drie en door deze verandering krijgt het bedrijf (de maatschap) een nieuw nummer;

- zoon neemt bedrijf over van zijn ouders (maatschap wordt ontbonden): het aantal bedrijfsvoerders veranderd en daarom krijgt het bedrijf een nieuw nummer.

De relaties - waaronder agrariërs - van de DR geven wijzigingen in hun relatiegegevens door via het formulier 'Wijziging relatiegegevens'. De Dienst Regelingen kent aan deze wijzigingen codes toe, de zogenaamde mutatiecodes. In bijlage 2 is een overzicht opgenomen van door DR gebruikte mutatiecodes, de omschrijving en een toelichting bij welke gebeurtenissen de codes moeten worden toegepast. Tussen 2002 en 2004 is de codering vereenvoudigd, onder meer omdat het grote aantal mutatiecodes de uitvoerende medewerkers voor problemen stelde. Zo is in 2002 gestopt met het maken van onderscheid tussen wel of geen generatiewisseling bij overdracht van een bedrijf of verandering van bedrijfsleiding of ondernemingsvorm. Vanaf 2004 is de nieuwe, vereenvoudigde codering helemaal doorgevoerd. De codering vindt plaats op bedrijfsniveau (en niet op het niveau van de ondernemer).

4.2 Bedrijfsmutatieregister en de Landbouwtelling

Het bedrijfsmutatieregister van land- en tuinbouwbedrijven heeft in de eerste plaats tot doel de bedrijven in de Landbouwtelling door de jaren heen te kunnen volgen, ook bij tussentijdse veranderingen in relatienummers door bijvoorbeeld bedrijfsoverdracht, wijziging in de bedrijfsleiding, enzovoort. DR registreert wat de relatie aangeeft; de relatie heeft geen wettelijke plicht om de opvolging door te geven. Een bedrijf onder de 3 nge wordt ambtshalve beëindigd. Daarnaast biedt het mutatieregister de mogelijkheid de agrarische structurele ontwikkelingen te analyseren, omdat bij een nummerwijziging onder andere de reden van de mutatie is opgenomen, zoals stichting, samenvoeging, opheffing, overdracht, en wijziging in bedrijfsleiding van bedrijven. Hiervoor ontvangt het LEI van DR jaarlijks een bestand met een overzicht van de bedrijven die een ander nummer gekregen hebben met daarbij de mutatiecodes. In bijlage 3 is een overzicht van de nieuwe, vereenvoudigde codering van bedrijfsmutaties opgenomen met een omschrijving en een toelichting opgesteld door CBS-LEI. Andere gegevens van de bedrijven zoals de leeftijd van de ondernemer en de grootte van het bedrijf komen uit de Landbouwtelling.

Tot en met de jaren negentig van de vorige eeuw werd jaarlijks het mutatieregister door het CBS en het LEI aan de Landbouwtelling gekoppeld. Door een verschuiving van prioriteiten binnen de twee organisaties zijn de koppelingen tussen 2000 en 2005 niet meer gemaakt. Het LEI is in 2005 een project gestart om het mutatieregister met terugwerkende kracht weer aan de Landbouwtelling te koppelen.

4.3 Werkwijze koppeling mutatieregister en Landbouwtelling

DR levert per jaar een mutatiebestand met daarin een relatienummer in jaar t , het relatienummer in jaar $t+1$ en de mutatiecode. De code geeft de reden voor een verandering in een relatienummer, of waarom een nieuw nummer is uitgegeven of een bestaand nummer is vervallen. Voor bedrijven die zijn gestopt of bedrijven die zijn gestart, is het relatienum-

mer in het bestand in beide jaren gelijk. Het mutatiebestand is gematcht met de Landbouwtellingen van de overeenkomstige jaren. Om het koppelingsresultaat te verbeteren is de matching uitgebreid naar oudere en recentere Landbouwtellingsjaren. Ruwweg tweederde van de mutaties in de periode 2001-2005 kon op deze manier automatisch worden gekoppeld. Dat betekent dat de relatienummers uit het mutatiebestand in de desbetreffende jaren ook in de Landbouwtelling voorkomen. Er zijn verschillende redenen waarom er geen koppeling kan plaatsvinden:

- een bedrijf komt in een tussenliggend jaar niet voor. Er zijn bedrijven waarbij een tussenliggend jaar ontbreekt, bijvoorbeeld wel in 2001 en 2003 aanwezig, maar niet in 2002. Het is niet duidelijk waarom het bedrijf dat jaar in de Landbouwtelling ontbreekt;
- bedrijven komen in of verdwijnen uit de Landbouwtelling zonder een mutatiecode. In 2005 zijn er bijvoorbeeld veel paardenbedrijven nieuw in de Landbouwtelling gekomen. Deze (hobby)bedrijven zijn niet nieuw maar werden voorheen niet geregistreerd. Eigenlijk zouden deze bedrijven een code voor stichting moeten krijgen, maar dat is niet gebeurd. Waarschijnlijk hebben ze geen code gekregen, omdat ze toch al langer bestonden.

Het resultaat van de koppeling kan ook vanuit de Landbouwtelling worden beoordeeld. Na de koppeling van de mutatiebestanden aan de Landbouwtellingen zijn telkens twee opeenvolgende jaren geanalyseerd op de mate waarin veranderingen in nummers zijn verbonden met mutatiecodes. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen 'starten', 'stoppen' en 'doorgaan met mutatiecode'. Starten wil zeggen dat in jaar t een nummer voorkomt dat niet in jaar t-1 bestaat, stoppen betekent dat in jaar t een nummer voorkomt dat in jaar t+1 niet bestaat en doorgaan met ander nummer wil zeggen dat een nummer in jaar t via het mutatiebestand is gekoppeld met een ander nummer in jaar t+1.

Tabel 4.1 Veranderingen (aantal) in relatienummers a) naar soort verandering en mutatiecode, 2001-2005

Soort verandering	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	Totaal	In %
Starten met mutatiecode	446	385	788	829	1.595	4.043	0,8
Starten zonder mutatiecode	778	4.688	534	857	685	7.542	1,5
Stoppen met mutatiecode	2.148	2.073	2.020	1.217	1.056	8.514	1,7
Stoppen zonder mutatiecode	2.520	5.076	4.425	3.371	2.638	18.030	3,6
Doorgaan met mutatiecode	4.153	3.647	3.603	3.158	2.803	17.364	3,5
Geen verandering	94.876	89.457	88.129	85.310	83.664	441.436	88,8
Totaal	104.921	105.326	99.499	94.742	92.441	496.929	100,0

a) Inclusief relatienummers bedrijven kleiner dan 3 nge.

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

In de periode 2001-2005 bedroeg het totaal aantal veranderingen in nummers ongeveer 55.000, ofwel gemiddeld 11.000 per jaar (tabel 4.1). Aan meer dan de helft (54%) van de wijzigingen in relatienummers kon in de periode 2001-2005 een mutatiecode worden gekoppeld. Voor de categorie 'starten' bedraagt dit 35% en voor 'stoppen' 32%. Voor star-

ters is het aandeel met een mutatiecode in deze periode gestegen, maar dat geldt niet voor de stoppers. Voor het bijzonder grote aantal starters zonder mutatiecode in 2001-2002 is geen verklaring gevonden.

Van een groot deel van de bedrijven die zijn getypeerd als starter of als stopper op basis van de Landbouwtellingen tussen 2000 en 2005 is geen mutatiecode bekend. Het is dus best mogelijk dat een bedrijf met een nieuw nummer in de Landbouwtelling een bestaand bedrijf is dat een ander nummer heeft gekregen, bijvoorbeeld door een verandering in bedrijfsleiding. In dit voorbeeld zou dus in de Landbouwtelling het bedrijf als stopper en als starter worden getypeerd, terwijl het in werkelijkheid gaat om een bedrijf dat is voortgezet onder een ander nummer. Het is zonder nader onderzoek niet goed aan te geven, waarom zoveel mutatiecodes ontbreken. In het hiervoor gegeven voorbeeld, zou het bedrijf binnen het tijdsbestek van twee Landbouwtellingen (een jaar) meer dan eenmaal van nummer kunnen zijn veranderd.

In tabel 4.2 zijn de resultaten voor de bedrijven groter dan 16 nge vermeld. Van het totaal nummerwijzigingen (33.000) heeft 59% een mutatiecode. Voor de starters is dit slechts 29% en voor de stoppers 28%. Twee belangrijkste redenen voor het ontbreken van een mutatiecode zijn ten eerste dat bedrijven op een moment door de ondergrens van 3 nge gaan en ten tweede dat het opgeven van een mutatiecode op basis van vrijwilligheid gebeurt.

Tabel 4.2 Veranderingen (aantal) in relatienummers naar type verandering en mutatiecode voor bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005

	2000- 2001	2001- 2002	2002- 2003	2003- 2004	2004- 2005	Totaal	In %
Starten met mutatiecode	259	222	361	839	424	2.105	0,6
Starten zonder mutatiecode	511	3.449	304	443	331	5.038	1,4
Stoppen met mutatiecode	631	546	568	1.329	332	3.406	1,0
Stoppen zonder mutatiecode	1.435	3.654	1.579	914	1.188	8.770	2,5
Doorgaan met mutatiecode	3.771	3.335	3.195	1.316	2.440	14.057	3,9
Geen verandering	69.416	64.147	65.656	61.705	61.904	322.828	90,6
Totaal	76.023	75.353	71.663	66.546	66.619	356.204	100,0

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

In de volgende paragraaf en hoofdstukken wordt de analyse beperkt tot de bedrijven waarvan een mutatiecode bekend is (29.921 bedrijven, waarvan 19.568 groter dan 16 nge). Dit betekent dat daarmee een onderschatting wordt gegeven van het werkelijk aantal mutaties. Daarnaast is niet bekend in hoeverre de trends die beschreven zijn op basis van de bedrijven met een mutatiecode, worden beïnvloed door het ontbreken van de bedrijven zonder mutatiecode.

4.4 Overzicht aantal mutaties

De verschillende soorten mutaties die DR vanaf 2004 hanteert, zijn in bijlage 2 opgenomen. In bijlage 3 is een vergelijkbaar overzicht gegeven zoals die gebruikt wordt binnen

het CBS en het LEI. De codes uit de bijlagen kunnen als volgt worden gerubriceerd (met tussen haakjes de driecijferige codes):

- stichten (101, 102);
- stoppen (201);
- samenvoegen (202, 203, 301, 302);
- splitsen (401, 402);
- overdragen (501, 502, 503);
- veranderen leiding of ondernemingsvorm (601, 602, 603).

4.4.1 Aantal mutaties tussen 2001-2005

In de periode 2001-2005 konden aan 30.000 veranderingen in relatienummers in de Landbouwtelling mutatiecodes worden gekoppeld (tabel 4.3). De belangrijkste mutatie is de verandering in leiding of ondernemingsvorm (50%), gevolgd door stoppers (26%), stichtingen (12%) en directe overdrachten (6%). De overige mutaties - afsplitsing, toevoeging aan bestaand bedrijf en samenvoeging - zijn samen goed voor 6%. In vijf jaar tijd is het aantal mutaties per jaar sterk gedaald van bijna 4.650 naar ruim 3.200 voor de bedrijven groter dan 16 nge (figuur 4.1).

Tabel 4.3 Aantal bedrijven a) naar soort mutatie, 2001-2005

Soort mutatie	Alle bedrijven	Bedrijven < 16 nge		Bedrijven > 16 nge	
		aantal	%	aantal	%
Stichten	3.617	2.388	66	1.229	34
Stoppen	7.968	5.848	73	2.120	27
Samenvoegen	1.124	287	26	837	74
Splitsen	299	38	13	261	87
Overdragen	1.864	740	40	1.124	60
Veranderen leiding/ondernemingsvorm	15.049	1.052	7	13.997	93
Totaal	29.921	10.353	35	19.568	65

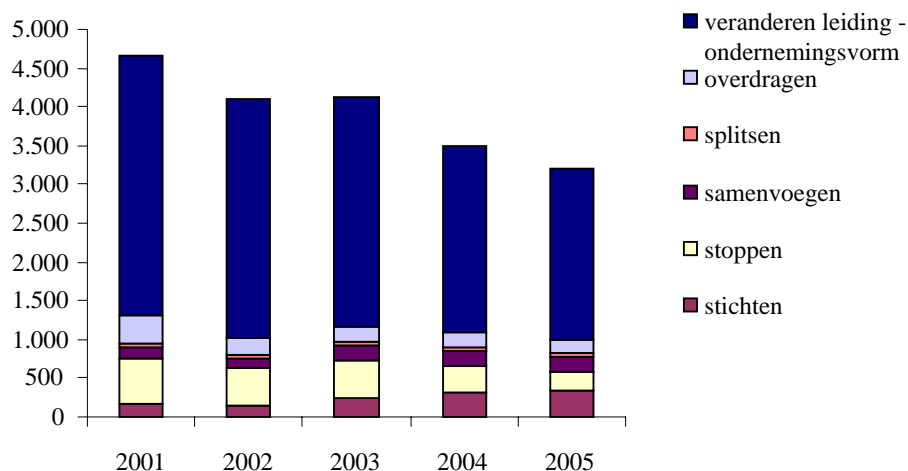
a) Inclusief bedrijven kleiner dan 3 nge.

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

Veel veranderingen in relatienummers hebben betrekking op kleine bedrijven en sommige codes komen veel meer voor bij kleine dan bij grote bedrijven. Voor deze analyse zijn de bedrijven kleiner dan 16 nge aangemerkt als kleine bedrijven, een grens die het LEI hanteert als ondergrens voor de steekproef voor het Bedrijven-Informatienet. Vooral bedrijven die afbouwen en eindigen als een klein hobbybedrijf, komen op een bepaald moment onder de 16 nge. In deze omvang kan het bedrijf nog jaren voortbestaan. Van de circa 30.000 nummervoorveranderingen met een mutatiecode is bijna twee derde (19.568, zie tabel 4.3) van de bedrijven groter dan 16 nge. Het grootste deel van de stoppers (73%) is kleiner dan 16 nge. De veranderingen in leiding of ondernemingsvorm vinden vrijwel alleen (93%) op de bedrijven groter dan 16 nge plaats. Deze mutatie is overigens binnen deze groep ook veruit de belangrijkste (72%).

Evenals het beëindigen van een bedrijf veelal niet ineens gebeurt, is de overname van een bedrijf ook vaak een geleidelijk proces. De eerste mutatie zal een verandering in lei-

ding of ondernemingsvorm zijn. Tijdens het totale overnameproces zal de onderneming een paar keer van leiding of ondernemingsvorm veranderen, bijvoorbeeld van een eenmansbedrijf naar een maatschap van vader en zoon en weer naar een eenmansbedrijf (of maatschap tussen man en vrouw). Maar meer mutaties zijn mogelijk, bijvoorbeeld de omzetting naar een bv.

Figuur 4.1 Aantal mutaties op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

4.4.2 Verandering in leiding of ondernemingsvorm

De verandering in leiding of ondernemingsvorm is veruit de belangrijkste mutatievorm (zie tabel 4.3 en figuur 4.1). Binnen deze categorie zijn drie groepen mutaties te onderscheiden:

- eenhoofdig naar meerhoofdig. Bij deze vorm wordt een eenmanszaak omgevormd naar een maatschap of een bv. In veel gevallen zal een toekomstige opvolger tot het bedrijf toetreden (de vader-zoonmaatschap). Het is ook mogelijk dat er een bv wordt opgericht, waarbij de opvolger ook aandeelhouder wordt. Een andere omvorming is het oprichten van een man-vrouwmaatschap of bv. Bij deze mutatie is het van belang om naar de leeftijd van de jongste ondernemer te kijken, om een beeld te krijgen van de mutatie;
- meerhoofdig naar eenhoofdig. Bij deze mutatie treden één of meerdere ondernemers uit de onderneming. In de meeste gevallen treedt de overdrager uit en wordt het bedrijf aan de opvolger overgedragen;
- meerhoofdig naar meerhoofdig. Deze mutatievorm kan veel verschillende oorzaken hebben, zoals:
 - omzetten maatschap naar bv;
 - man-vrouwmaatschap of bv waar een opvolger toetreedt;
 - bv of maatschap waar de overdrager uittreedt, maar er blijft een maatschap of bv bestaan.

Het is duidelijk dat er naar de leeftijd van de oudste en de jongste ondernemer moet worden gekeken, om inzicht te krijgen in de mutatie. Ook hier zal het vaak om een fase van de bedrijfsopvolging gaan. De informatie over de leeftijd van de ondernemer is opgenomen in de Landbouwtelling. Tot 1996 werden alleen gegevens van het oudste bedrijfs­hoofd opgenomen. In 1996 en in 1998 werd dit uitgebreid tot maximaal drie bedrijfs­hoofden en van 1999 tot en met 2005 tot maximaal vijf bedrijfs­hoofden. In 2006 en 2007 is echter de vraag weer beperkt tot één bedrijfs­hoofd (bij meer bedrijfs­hoofden dege­ne met de grootste verantwoordelijkheid; bij een gelijke verantwoordelijkheid de oudste).

4.5 Starters, bedrijfs­overnames en -beëindigingen

De beschrijving van de trends in het aantal starters, bedrijfs­overnames en -beëindigingen in de volgende hoofdstukken is gebaseerd op de veranderingen in relatienummers waarvan de mutatiecode bekend is. Een tweede afbakening is dat bij de starters en bedrijfs­overnames alleen de bedrijven groter dan 16 nge in de analyse zijn betrokken. In de groep hele kleine bedrijven (waarvoor de grens is gelegd bij 16 nge) vinden weliswaar veel mutaties plaats, maar voor het overgrote deel hebben die te maken met proces van geleidelijke afbouw en beëindigen van landbouwbedrijven (zie ook paragraaf 4.4.1).

In figuur 4.2 is een overzicht gegeven hoe de categorieën starters, bedrijfs­overnames en -beëindigingen en subcategorieën met behulp van de mutatiecodes zijn samengesteld. In de nieuwe codering is bij de overdrachten (code 501-503) en de verandering van bedrijfs­leiding of ondernemingsvorm (code 601-603) de aanduiding met of zonder generatiewis­seling vervallen (zoals in de oude codering). De Landbouwtelling is hiervoor nu als aanvullende bron van informatie gebruikt, omdat daarin de leeftijd van maximaal vijf on­dernemers is opgenomen (in de Landbouwtelling van 2006 en 2007 is dat beperkt tot één ondernemer). De veronderstelling dat de omzetting van eenhoofdige leiding naar een meerhoofdige leiding of in een andere ondernemingsvorm (code 601) een starter is, hoeft niet altijd op te gaan. Zo is het mogelijk dat de ondernemer kiest voor een bv. Vergelijkba­re kanttekeningen kunnen gemaakt worden bij codes 602 en 603.

Categorie	Subcategorie	Mutatiecode
Starter	Stichting	102
	Afsplitsing	101, 401, 402
	Start maatschap	601 (mits leeftijdsverschil meer dan 20 jaar) 603 (mits opvolger aanwezig en leeftijdsverschil meer dan 20 jaar)
Bedrijfs­overname	Samenvoeging	203, 301
	Overdracht ineens	501, 502, 503
	Afronden maatschap	602 (mits leeftijd oudste ondernemer daalt) 603 (mits leeftijd oudste ondernemer daalt)
Bedrijfs­beëindiging	Bedrijfs­beëindiging	201, 202
	Samenvoeging	302
Overige mutaties		601 (leeftijdsverschil kleiner dan 20 jaar) 602 (oudste ondernemer blijft gelijk) 603 (geen opvolger en oudste ondernemer blijft gelijk)

Figuur 4.2 Indeling starters, bedrijfs­overnames en bedrijfs­beëindigingen op basis van mutatiecodes

5. Trends in starters

5.1 Inleiding

In dit onderzoek worden elkaar uitsluitende definities van starters, overnames en beëindigingen gehanteerd. Starters zijn nieuw gestichte bedrijven, al dan niet afgesplitst van een bestaand bedrijf. Een ander type startend bedrijf in dit onderzoek is een bedrijf waar een opvolger toetreedt tot een maatschap of bv. Binnen de startende bedrijven zijn drie typen te onderscheiden (zie ook figuur 4.2):

- start maatschap. De toekomstige opvolger treedt toe tot de maatschap, dit wordt in dit onderzoek als een starter gezien. Wanneer de maatschapsperiode wordt afgerond, is dit een bedrijfsovername;
- stichting. Dit zijn bedrijven die helemaal nieuw worden begonnen;
- afsplitsing. Een onderdeel van een bestaand bedrijf wordt als een zelfstandig bedrijf afgesplitst, bijvoorbeeld doordat een toekomstige opvolger met een kas of een stal 'proefdraait', met als doel in de toekomst het volledige bedrijf over te nemen, maar ook het ontbinden van maatschappen, waarbij het bedrijf wordt gesplitst.

Kortheidshalve wordt in dit hoofdstuk en elders in het rapport het begrip starters gebruikt in plaats van startende bedrijven. De cijfers over starters hebben dan ook betrekking op het aantal startende bedrijven, zoals hierboven omschreven. Echter, in paragraaf 5.5 is hierop een uitzondering gemaakt. Daarin is een indeling gemaakt naar het geslacht van de ondernemer. Aangezien een bedrijf meer ondernemers kan hebben, is in deze paragraaf uitgegaan van het aantal ondernemers en niet van het aantal bedrijven.

De start via een maatschap is verreweg het meest gangbaar (tabel 5.1), maar er is wel een duidelijke verschuiving te zien. In 2001 en 2002 had 80% van de starters betrekking op het starten van een maatschap en dit is gedaald tot 65% in 2005. Het aantal maatschappen dat jaarlijks wordt opgestart is in deze periode bijna gehalveerd, terwijl de stichtingen in dezelfde periode zijn verdubbeld tot 330 per jaar. Het aantal afsplitsingen blijft met 65 à 75 afsplitsingen per jaar marginaal. De toename van het aantal stichtingen heeft waarschijnlijk onder meer te maken met de invoering van bedrijfstoelagen en de veranderingen in de mestregelgeving (zie ook paragraaf 5.4).

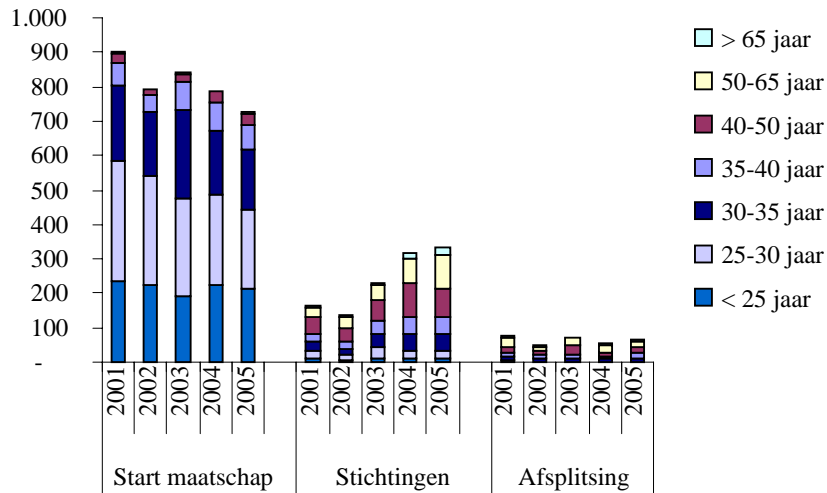
Tabel 5.1 Aantal startende bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005

	Start maatschap		Stichtingen		Afsplitsingen		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
2001	900	79	164	14	74	7	1.138	100
2002	795	81	136	14	47	5	978	100
2003	841	73	232	20	73	6	1.146	100
2004	789	68	315	27	53	5	1.157	100
2005	725	65	333	30	63	6	1.121	100

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

5.2 Leeftijd

Het aantal starters tot 25 jaar dat in een maatschap stapt, is tussen 2001 en 2005 ongeveer constant gebleven, terwijl het aantal starters met een maatschap in de overige leeftijdscategorieën is gedaald (figuur 5.1). Vooral in de leeftijdscategorie 25-30 jaar is de daling groot. Bij de stichtingen is vooral het aantal starters tussen de 40 en 65 sterk toegenomen, waarbij het aantal in de leeftijd van 50-65 zelfs is verdrievoudigd tot 100 in 2005. In de groep afsplitsingen zitten veel bedrijven waarbij iemand uit de maatschap treedt om als hobbyboer door te gaan.

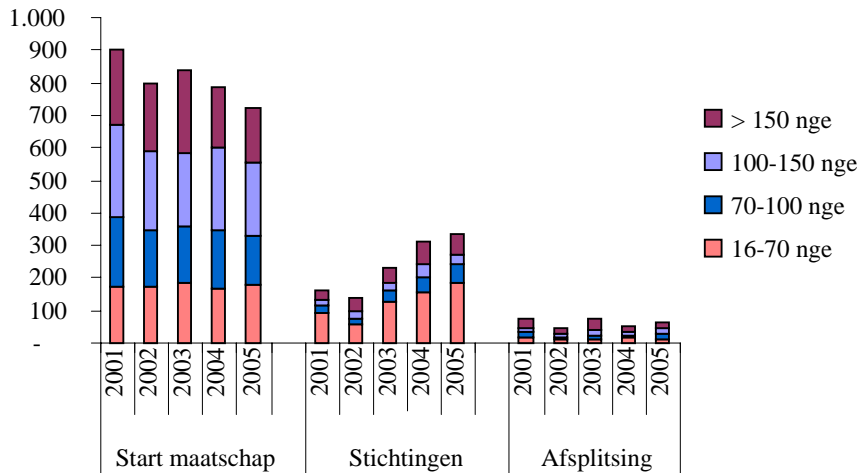

Figuur 5.1 Aantal startende bedrijven naar leeftijd ondernemer op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

5.3 Bedrijfsomvang

Het aantal opgestarte maatschappen met een bedrijfsomvang tot 100 nge is tussen 2001-2005 ongeveer gelijk gebleven, maar boven deze omvang is het jaarlijkse aantal starts met ongeveer een derde gedaald. Dit kan betekenen dat in de toekomst minder volwaardige bedrijven worden overgenomen. Het zijn vooral bedrijven tot 70 nge die worden gesticht, maar opvallend is dat er jaarlijks 50 bedrijven groter dan 150 nge worden gesticht. De bedrijven tot 70 nge worden vooral als parttimebedrijf of hobbybedrijf geëxploiteerd. De afsplitsingen zijn in de helft van de gevallen nog steeds bedrijven groter dan 100 nge en kunnen dus doorgaan als een volwaardig bedrijf.

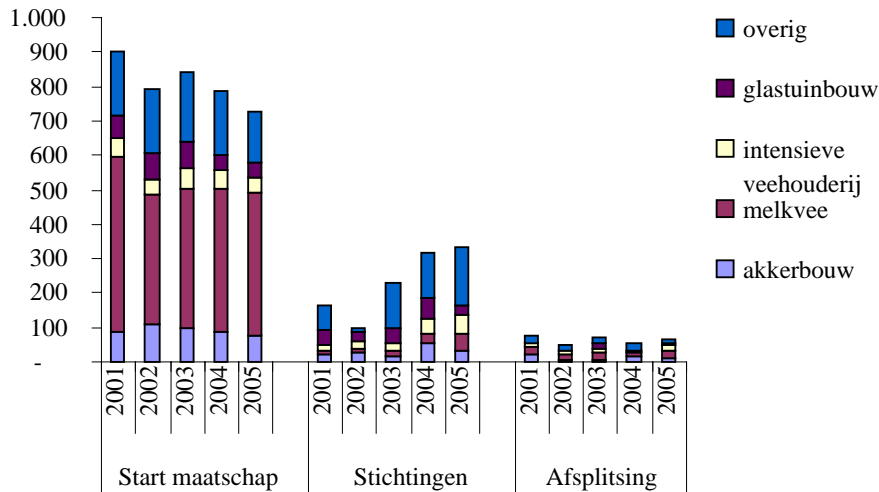
Figuur 5.2 Aantal startende bedrijven naar bedrijfsomvang (nge) op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005

Bron: CBS-Landbouwelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

5.4 Bedrijfstypes

Ruim de helft van de opgestarte maatschappen heeft betrekking op een melkveebedrijf (figuur 5.3), terwijl slechts een derde van het totale aantal bedrijven een melkveebedrijf is. De start van een maatschap is dus vooral bij het melkveebedrijf het middel ter voorbereiding op de bedrijfsoverdracht. Daarnaast is het opvolgingspercentage in de melkveehouderij hoger dan in andere sectoren (zie tabel 2.3). In 2002 is het aantal starts via een maatschap in de melkveehouderij gedaald, maar daarna is het aantal vrij constant. In de akkerbouw is het aantal starts via een maatschap in de periode 2001-2005 weinig veranderd. Bij de glastuinbouw is in 2003 een piekje te zien vanwege fiscale wijzigingen rond de bv.

Het aantal starters via stichtingen is vrij sterk gestegen, waarbij de stijging van het aantal overige bedrijven opvalt (figuur 5.3). Waarschijnlijk zijn dit vooral paardenhouderijbedrijven. Vanwege de mestwetgeving hebben veel particulieren met paarden zich als landbouwbedrijf laten registreren.

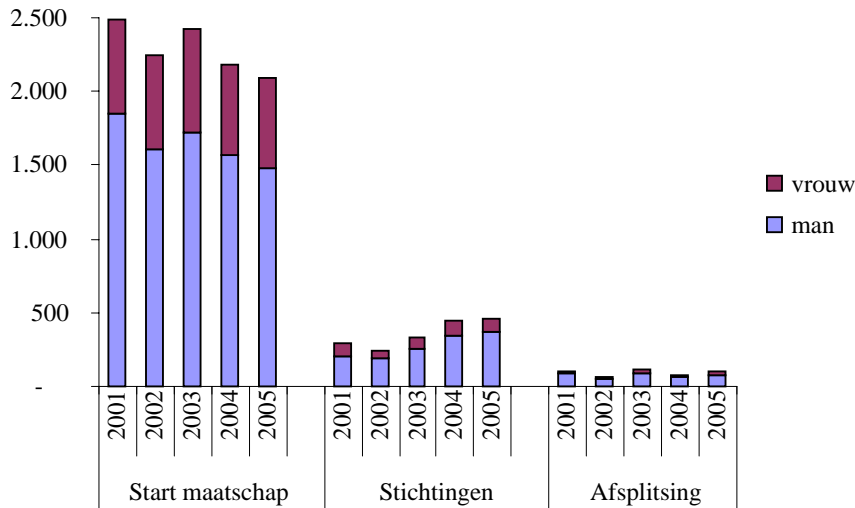

Figuur 5.3 Aantal startende bedrijven naar bedrijfstype op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

5.5 Geslacht van de ondernemer

In deze paragraaf staat de sekse van de ondernemer centraal. In tegenstelling tot de vorige paragrafen zijn de cijfers uitgedrukt in aantal ondernemers, omdat een bedrijf meer ondernemers kan hebben. Een maatschap telt gemiddeld 2,8 ondernemers. Hiervan is bijna 30% een vrouw (figuur 5.4), waarmee gemiddeld bijna op ieder bedrijf een vrouwelijke ondernemer aanwezig is. In veel gevallen is er sprake van maatschap tussen ouders en een zoon. Dit blijkt uit het percentage vrouwelijke ondernemers bij de afronding van een maatschap (hoofdstuk 6), waarbij het aandeel vrouwelijke ondernemers sterk daalt. Op bedrijven groter dan 150 nge is het percentage vrouwelijke ondernemers met 30% iets groter dan op bedrijven met een omvang beneden 150 nge (27%). Ook tussen de bedrijfstypes zijn de verschillen niet groot; het varieert van 25% bij akkerbouw en glastuinbouw tot 31% bij de intensieve veehouderij.

De gestichte en afgesplitste bedrijven hebben gemiddeld ongeveer anderhalve ondernemer per bedrijf, waarvan 20% vrouw is. In 2001 had een gesticht bedrijf 1,8 ondernemers (waarvan 30% vrouw), maar daarna daalde het aantal ondernemers per bedrijf. In beide categorieën neemt het aandeel vrouwelijke ondernemers toe met de stijging van de leeftijd van de oudste ondernemer. Het percentage vrouwelijke ondernemers ligt op de kleine afgesplitste bedrijven (16-70 nge) met 27% hoger dan op de bedrijven boven deze omvang (17%). Verder is het aandeel vrouwelijke ondernemers op de glastuinbouwbedrijven vrij laag (12%) in vergelijking met de bedrijven in andere sectoren.

Figuur 5.4 Aantal ondernemers naar geslacht ondernemer op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwteiling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

5.6 Conclusie

Het aantal opgestarte maatschappen is in vijf jaar tijd met 20% gedaald. De daling doet zich vooral voor bij de bedrijven groter dan 100 nge en in de leeftijdscategorie van 25-30 jaar. Waarschijnlijk besluit de opvolger relatief eerder tot de maatschap toe te treden, omdat het aantal starts tot een leeftijd van 25 jaar constant blijft. Misschien is dit anticiperend op de langere maatschapsperiode. Vooral bij het starten van de maatschap is het percentage vrouwelijke ondernemers met bijna 30% hoog, waarbij vaak de moeder in de maatschap participeert.

Opvallend is de toename van het aantal stichtingen, die waarschijnlijk te maken heeft met de invoering van de bedrijfstoelagen en de nieuwe mestregelgeving. Naast de kleine bedrijven die gesticht worden, worden ook jaarlijks circa 50 bedrijven groter dan 150 nge gesticht.

6. Trends in overnames

6.1 Inleiding

Na de fase van de starts komen de overnames. In de meeste gevallen vindt de overname plaats door het afronden van de maatschapsperiode, waarbij de ouders uittreden. In mindere mate komen de overdrachten ineens voor, waarbij de volgende generatie (of partner) het bedrijf overneemt. Binnen de categorie bedrijfsovernames zijn drie subcategorieën onderscheiden (zie ook figuur 4.2):

- einde maatschap. De meerhoofdige leiding of andere ondernemingsvorm wordt omgezet in een eenhoofdige leiding. Veelal betekent dat de ouders uit de maatschap treden;
- overdacht ineens. Het gehele bedrijf wordt ineens overgedragen aan familie of anderen;
- samenvoeging. Samenvoeging van twee of meer complete bedrijven tot één bedrijf.

Met uitzondering van paragraaf 6.5 hebben de cijfers in dit hoofdstuk betrekking op het aantal overgenomen bedrijven. In paragraaf 6.5 - indeling naar geslacht van de ondernemer - zijn de cijfers uitgedrukt in het aantal ondernemers.

Het aantal bedrijfsovernames is gedaald van bijna 1.600 in 2001 tot ongeveer 1.000 in de jaren 2003-2005 (tabel 6.1). Daarbij is de overname van een bedrijf via het afronden van een maatschap de meest voorkomende vorm van een bedrijfsovername (74% in 2005). Zowel het aantal overnames via afronding van een maatschap als via overdrachten ineens is tussen 2001 en 2005 sterk afgenomen, respectievelijk met een 33% en 47%. Het aantal samenvoegingen schommelt in deze periode rond de 100.

Tabel 6.1 Aantal overnames op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005

	Afronden maatschap		Overdracht		Samenvoeging		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
2001	1.133	72	355	23	77	5	1.565	100
2002	969	77	218	17	75	6	1.262	100
2003	684	69	200	20	107	11	991	100
2004	725	71	188	18	107	10	1.020	100
2005	751	74	163	16	104	10	1.018	100

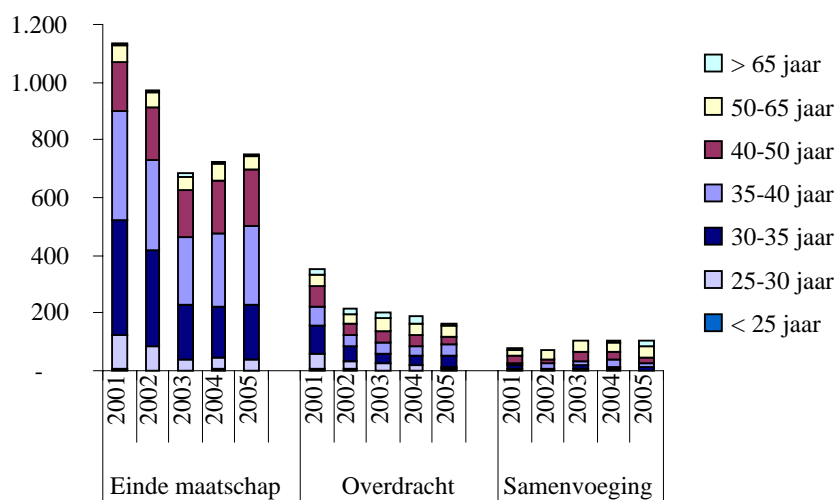
Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

6.2 Leeftijd

De meeste overnames vinden plaats bij een leeftijd van de ondernemer tussen 30 en 40 jaar (figuur 6.1). In 2001 en 2002 waren er rond de 1.000 afrondingen van maatschappen, maar daarna viel het terug tot 700-750 per jaar. Vooral het afronden van de maatschap tot een

leeftijd van 35 jaar is sterk gedaald, terwijl een toename optrad in de groep van 35 tot 40 jaar. Dit wijst erop dat de maatschapsperiode toeneemt. Een constant aantal van rond de 250 maatschappen wordt pas afgerond als de opvolger boven de 40 is.

Het aantal samenvoegingen is met 100 per jaar ongeveer constant en groter dan het aantal afsplitsingen bij de starters. De afname van het aantal overdrachten ineens heeft vooral plaatsgevonden in de leeftijd tot 35 jaar. Een verklaring is dat een overname ineens door een jonge starter lastiger is geworden.

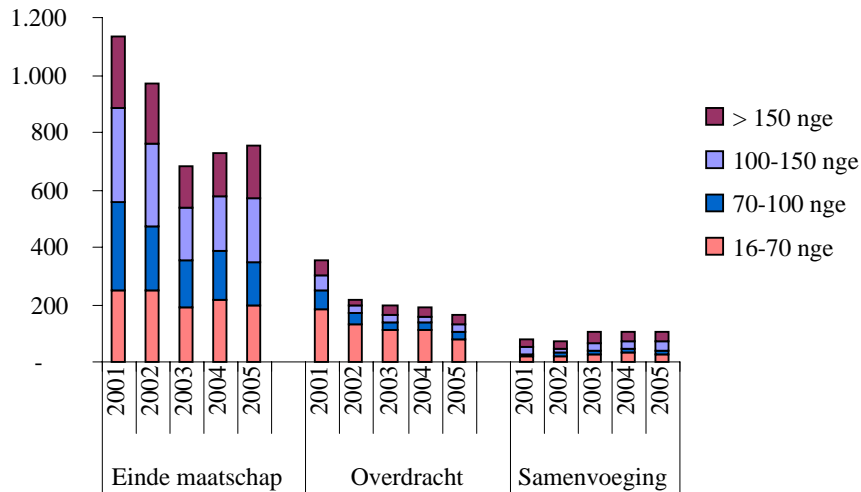

Figuur 6.1 Aantal overnames naar leeftijd ondernemer op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwteiling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

6.3 Bedrijfsomvang

Het aantal bedrijfsovernames door het afronden van een maatschap is vooral onder de bedrijven met een omvang van 70-100 nge en 100-150 nge sterk afgenomen (figuur 6.2). De bedrijven tussen de 70 en 100 nge zijn te klein voor een volwaardig bedrijf, en mogelijk zijn de bedrijven tot 150 nge ook niet meer altijd groot genoeg voor een potentiële opvolger. Het aantal overnames via de afronding van een maatschap is onder de bedrijven tot 70 nge redelijk constant gebleven. Maar er worden nog altijd wel relatief minder bedrijven tot 70 nge via een maatschap overgenomen. Jaarlijks minder dan 1%, terwijl dit percentage op grotere bedrijven de laatste jaren op ongeveer 1,5% ligt, tegen 2% in 2001.

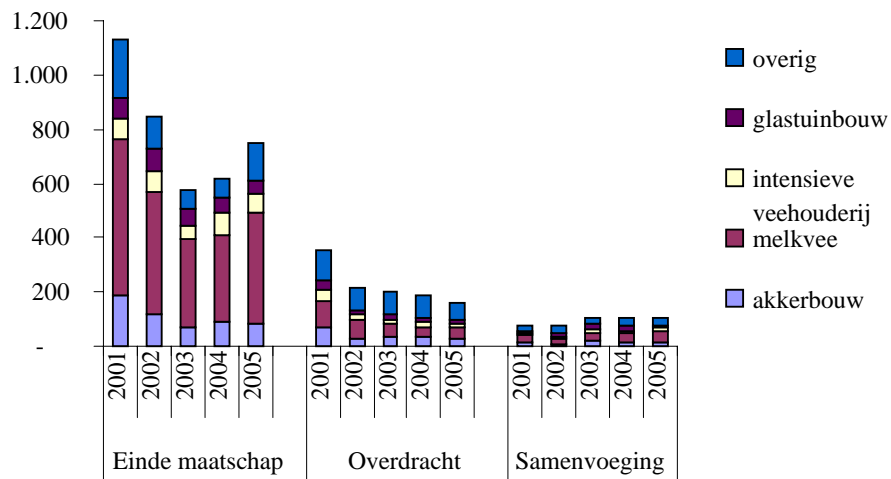
Bij de samenvoegingen zitten relatief veel bedrijven die groter zijn dan 150 nge, terwijl bij de overdrachten ineens de bedrijven tot 70 nge sterk zijn vertegenwoordigd. Het aantal overnames ineens van bedrijven tot 70 nge is overigens in vijf jaar tijd wel gehalveerd, maar bij de grotere bedrijven is de daling nog groter.

Figuur 6.2 Aantal overnames naar bedrijfsomvang (nge) op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

6.4 Bedrijfstypes

De ontwikkeling van het aantal overnames door het afronden van een maatschap loopt nogal uiteen voor de verschillende sectoren. In de melkveehouderij - de belangrijkste sector met 50% van het aantal overnames - trad een dip op in 2003 en 2004, maar in 2005 steeg het aantal overnames weer.

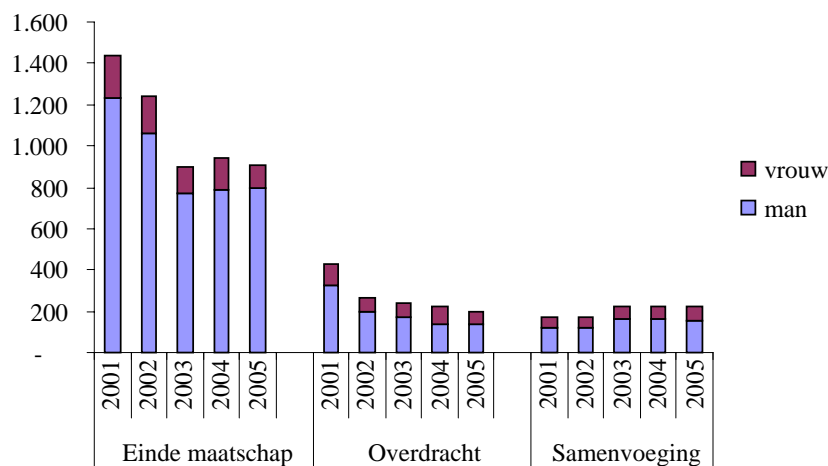
Figuur 6.3 Aantal overnames naar bedrijfstype op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

In de overige graasdierhouderij, akkerbouw, en glastuinbouw is het aantal afrondingen van de maatschap ongeveer gehalveerd; in de intensieve veehouderij en overige tuinbouw is het aantal ongeveer constant gebleven, maar bij de overige tuinbouw zat er wel een piek in 2002. In de melkveehouderij wordt jaarlijks ongeveer 2% van de bedrijven via een maatschap overgenomen, tegen ongeveer 1% in de glastuinbouw, intensieve veehouderij en akkerbouw.

Het aantal overdrachten ineens zijn in vijf jaar tijd bijna gehalveerd, een daling die in hoofdzaak tussen 2001 en 2002 plaatsvond. De minder kapitaalintensieve bedrijfstypes zijn sterker vertegenwoordigd bij de overdrachten ineens. Bij de samenvoegingen zijn relatief veel glastuinbouwbedrijven, al het gaat altijd om een beperkt aantal.

6.5 Geslacht van de ondernemer

Bij het einde van de maatschap daalt het aantal ondernemers per bedrijf, omdat er een generatie uittreedt. Gemiddeld daalt het aantal ondernemers van 2,8 in de maatschap tot 1,2 aan het einde van de maatschap. Dat betekent dat er gemiddeld 1,6 ondernemers uittreden. In de helft van de maatschappen zitten beide ouders en in de overige één ouder. Bij het einde van de maatschap is één op de zeven ondernemers een vrouw (figuur 6.4), wat een halvering is ten opzichte van het percentage bij de start van de maatschap. Het percentage vrouwen ligt in de intensieve veehouderij en melkveehouderij met 17-18% het hoogst; in de akkerbouw bedraagt het 10%.

Figuur 6.4 Overnames (aantal ondernemers) naar geslacht ondernemer op bedrijven groter dan 16 nge, 2001-2005

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

Van het aantal ondernemers dat een bedrijf 'ineens' heeft overgenomen, is 30% een vrouw, wat een stuk hoger is dan het aandeel bij een overdracht via een maatschap. Als de 'bedrijfsoverdracht ineens' plaatsvindt bij een leeftijd van boven de 50 jaar, is het aandeel

van de vrouwelijke ondernemers zelfs meer dan de helft. Dat zal vooral te maken hebben met het voortzetten van het bedrijf door de vrouw als de man komt te overlijden. Een vrij groot deel (meer dan de helft) van deze vrouwen is immers ouder dan 50 jaar. Daarnaast springen de vrouwen jonger dan 25 jaar eruit, want een kwart van de ondernemers onder de 25 is vrouw. Samenhangend met het hoge percentage vrouwen bij de 50plusser, is het percentage vrouwen (37%) vooral hoog bij bedrijven tussen 16-70 nge en overige bedrijfstypes, zoals overige graasdierenbedrijven.

Van de ondernemers op samengevoegde bedrijven is eveneens 30% een vrouw. Daarop heeft de bedrijfsgrootte en het type bedrijf weinig invloed.

6.6 Conclusie

De overname van bedrijven vindt hoofdzakelijk plaats via het afronden van een maatschap, maar in de periode 2001-2005 is dit aantal met een derde gedaald. Tussen 2001 en 2003 is een sterke daling te zien, maar na 2003 stijgt het aantal weer licht. De daling is vooral toe te schrijven aan de bedrijven met een omvang tussen 70-150 nge en de melkveebedrijven. De leeftijd van de opvolger bij het afronden van de maatschap schuift steeds meer op naar een leeftijd van 35-40 jaar. Het aantal afgeronde maatschappen ligt hoger dan het aantal gestarte maatschappen, dit betekent dat het aantal afgeronde maatschappen in de toekomst moet gaan dalen, want niet iedere gestarte maatschap leidt tot een overname.

Bij de overnames ineens zijn de minder kapitaalintensieve bedrijven oververtegenwoordigd, zoals de overige graasdier- en overige tuinbouwbedrijven Dit heeft een financiersachtergrond.

De samenvoegingen hebben relatief vaak betrekking op grotere bedrijven, die een gezamenlijke toekomst zien. Het is opvallend dat het aantal samenvoegingen groter is dan het aantal afsplitsingen, dus naast de samenvoegingen van bedrijven door ouder en opvolger, zijn er ook samenvoegingen van geheel afzonderlijke bedrijven.

Het einde van de maatschap gaat gepaard met een afname van het gemiddeld aantal ondernemers per bedrijf en een daling van het aandeel vrouwelijke ondernemers. Het lijkt erop dat vrouwen meestal medeondernemer zijn en niet hoofdondernemer.

7. Trends in bedrijfsbeëindigingen

7.1 Inleiding

De beschrijving van trends in bedrijfsbeëindigingen is ook beperkt tot die gevallen waarvan een mutatiecode bekend is. Omdat veel stoppers kleiner zijn dan 16 nge is in tegenstelling tot hoofdstuk 5 en 6 geen ondergrens gehanteerd voor de bedrijfsomvang. Bij de bedrijfsbeëindigingen zijn twee categorieën onderscheiden (zie ook figuur 4.2):

- opgaan in een samenvoeging, hierbij wordt het bedrijf aan een bestaand bedrijf toegevoegd, dit is de tegenhanger van samenvoeging (zie hoofdstuk 6);
- stoppen. Het bedrijf wordt in delen verkocht en/of krijgt een niet-agrarische bestemming.

Met uitzondering van paragraaf 7.5 hebben de cijfers in dit hoofdstuk betrekking op het aantal overgenomen bedrijven. In paragraaf 7.5 - indeling naar geslacht van de ondernemer - zijn de cijfers uitgedrukt in het aantal ondernemers.

Het aantal bedrijven dat volgens het mutatieregister stopt, is in vijf jaar tijd gehalveerd van bijna 2.150 in 2001 tot 1.050 in 2005 (tabel 7.1). Het aantal bedrijven dat is opgegaan in een samenvoeging is met 50% toegenomen tot 134 in 2005.

Het aantal bedrijfsbeëindigingen volgens tabel 7.1 is overigens iets anders dan de afname van het aantal bedrijven zoals vermeld in paragraaf 2.1.1. In het laatste geval is het cijfer het saldo van bedrijven die worden opgeheven en gesticht. In dit hoofdstuk wordt alleen ingegaan op het aantal bedrijven dat stopt én waarvan een mutatiecode beschikbaar is.

Tabel 7.1 Aantal bedrijfsbeëindigingen a), 2001-2005

	Stoppen		Opgaan in samenvoeging		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
2001	2.058	96	90	4	2.148	100
2002	1.988	96	85	4	2.073	100
2003	1.887	93	133	7	2.020	100
2004	1.090	90	127	10	1.217	100
2005	922	87	134	13	1.056	100

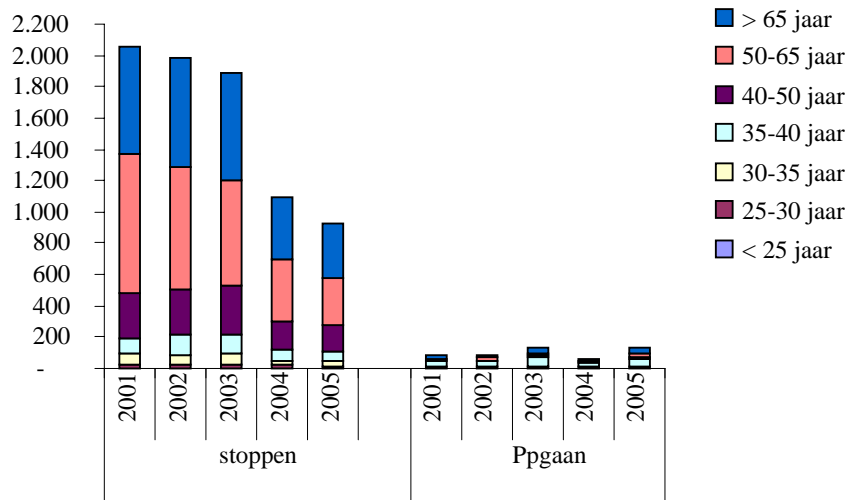
a) Alle bedrijven, inclusief bedrijven kleiner dan 3 nge.

Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

7.2 Leeftijd

De meeste bedrijven die worden beëindigd hebben een ondernemer die ouder dan is 50 jaar (figuur 7.1). In 2002 en 2003 waren er veel stoppers, ook in de leeftijdscategorie 35-50 jaar. Maar jaarlijks zijn er ook 50 tot 100 agrariërs die voor hun vijfendertigste stoppen. Hiervan heeft ongeveer de helft een bedrijf kleiner dan 16 nge en een kwart een bedrijf tussen de 16 en 70 nge. Bij de jonge stoppers boven de 16 nge zitten relatief veel glastuin-

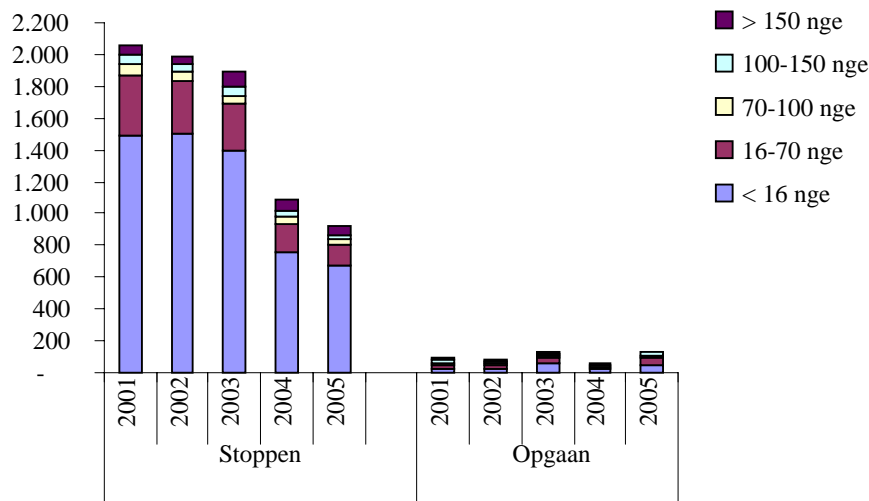
bouw- en intensieve veehouderijbedrijven. Een gedeelte van die groep zal het financieel niet kunnen bolwerken, wat vooral in de moeilijke jaren 2002 en 2003 is te zien. De bedrijven die opgaan in een samenvoeging hebben vaak een ondernemer met een leeftijd tussen de 35 en 40 jaar.

Figuur 7.1 Aantal stoppende bedrijven naar leeftijd ondernemer, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

7.3 Bedrijfsomvang

Het beëindigen van een bedrijf is over het algemeen een geleidelijk proces, waarbij in aanloop tot het echte stoppen wordt afgebouwd door delen te verkopen. De meeste bedrijven zijn op het moment van stoppen dan ook erg klein: gemiddeld is drie kwart kleiner dan 16 nge (figuur 7.2).

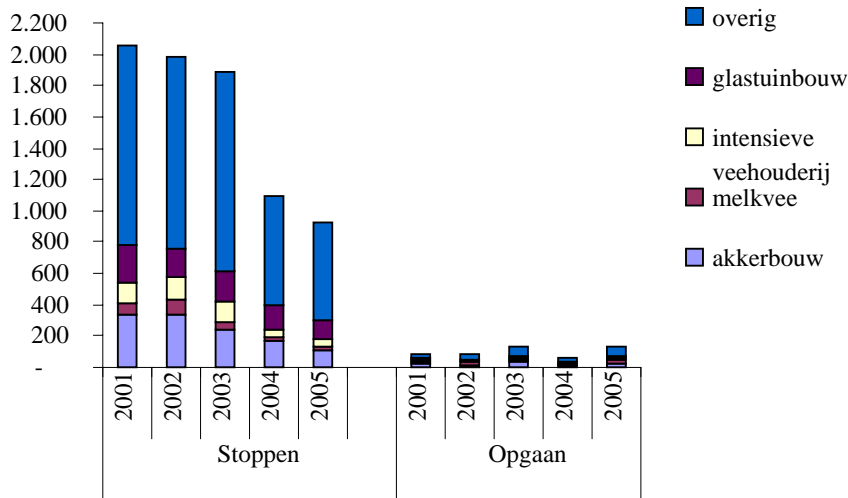
Figuur 7.2 Aantal stoppende bedrijven naar bedrijfsomvang (nge), 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

In 2003 stopten er ook veel grotere bedrijven. Bijna 100 bedrijven waren groter dan 150 nge, terwijl ongeveer 60 normaal is. Het aantal stoppers tot 70 nge is na 2003 gehalveerd.

7.4 Bedrijfstypes

In het geleidelijke proces van bedrijfsbeëindiging waarbij delen van het bedrijf worden afgestoten, komen veel bedrijven voor het moment van stoppen terecht in de bedrijfstypen akkerbouw, overig graasdierbedrijf of een combinatie van beide. Deze typen bedrijven zijn dan ook oververtegenwoordigd binnen de bedrijfsbeëindigingen (figuur 7.3).

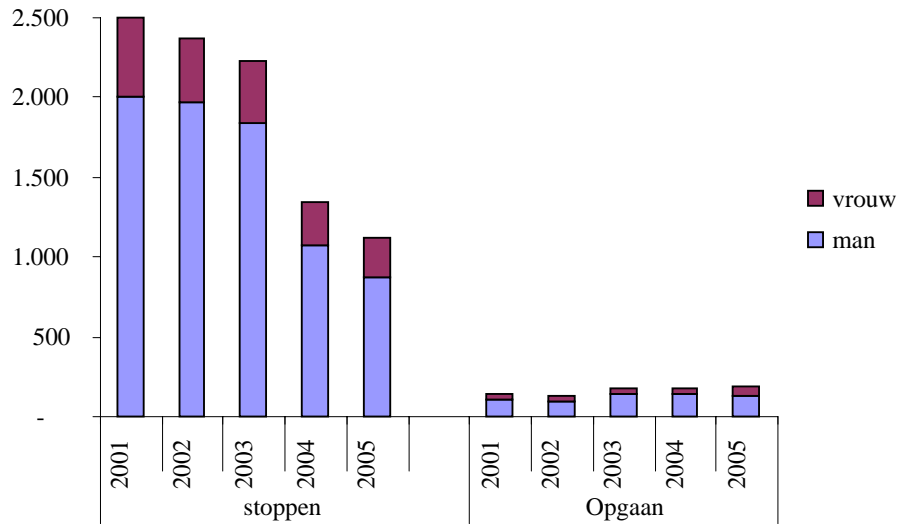
In 2002 stopten meer melkvee- en intensieve veehouderijbedrijven dan in andere jaren, onder meer door de matige resultaten en de opkoopregelingen binnen de intensieve veehouderij om het mestoverschot terug te dringen.

Figuur 7.3 Aantal stoppende bedrijven naar bedrijfstype, 2001-2005
Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

7.5 Geslacht van de ondernemer

Van de ondernemers op bedrijven die worden beëindigd is één op de vijf een vrouw. Op een klein gedeelte van de bedrijven is de vrouw ook de enige ondernemer, aangezien er minder mannelijke ondernemers zijn dan ondernemingen die stoppen. Op de bedrijven die opgaan in andere bedrijven is ongeveer een kwart van de ondernemers een vrouw. Op de helft van de bedrijven zijn twee ondernemers aanwezig. Dit is opvallend, aangezien tweederde van de bedrijven kleiner is dan 70 nge.

Figuur 7.4 Aantal ondernemers naar geslacht, 2001-2005
 Bron: CBS-Landbouwtelling en mutatieregister DR, bewerking LEI.

7.6 Conclusie

De stoppers zijn vooral boven de 50 jaar met een klein bedrijf dat al in de loop der jaren is afgebouwd, want de bedrijfsbeëindiger stopt meestal niet in één keer. Een groot gedeelte stopt zelfs officieel nooit, omdat ze een stukje land met een aantal dieren houden. De meeste overige graasdierhouders waren ooit melkveehouder. Intensieve veehouders en glastuinders stoppen meestal wel direct, omdat het meestal niet mogelijk is om een deel van de gebouwen te verkopen.

8. Conclusies en aanbevelingen

8.1 Beleidsmatig

Dat het aantal land- en tuinbouwbedrijven ieder jaar daalt, is algemeen bekend. Zo is bijvoorbeeld in het afgelopen decennium het aantal land- en tuinbouwbedrijven met ruim 30.000 afgenomen, ofwel met gemiddeld 3.000 bedrijven per jaar (een daling van 2,8% per jaar). Dergelijke cijfers zijn het saldo van stichtingen en opheffingen van bedrijven, maar over deze onderdelen zijn weinig gegevens beschikbaar. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit zou hier graag meer inzicht in krijgen, evenals in de overname van bedrijven.

8.1.1 Conclusies

De overdracht van een agrarisch bedrijf aan de volgende generatie vindt meestal plaats via een maatschap, omdat een overname in één keer meestal financieel niet mogelijk is en een maatschap de opvolger de mogelijkheid geeft 'in het bedrijf te groeien'. Gemiddeld duurt een maatschapsperiode ongeveer twaalf jaar. Het aandeel van de bedrijven die jaarlijks via een maatschap worden overgenomen is gedaald van 1,6% in 2001 tot 1,2% in 2005, met een dip in 2003. Het aantal gestarte maatschappen ligt lager dan het aantal afgeronde maatschappen. Omdat een maatschapsperiode een langere periode beslaat (gemiddeld twaalf jaar), geeft het huidige lagere aantal startende maatschappen aan dat in de toekomst minder bedrijven worden overgenomen, want niet iedere gestarte maatschap zal met succes worden afgerond. In de periode 2001-2005 is het aantal opgestarte maatschappen met een vijfde gedaald, en het aantal afgeronde met een derde. De start en overname via een maatschap is vooral in de melkveehouderij gebruikelijk. Op het totaal aantal gestarte en afgeronde maatschappen heeft de melkveehouderij een aandeel van 50 à 60%. Er is een trend dat de opvolger eerder in de maatschap toetreedt, waarschijnlijk om te anticiperen op de lange maatschapsperiode.

Opvallend is het stijgende aantal nieuw gestichte bedrijven. Een deel bestaat uit nieuwe glastuinbouwbedrijven die als een nieuwe bv worden gestart. Dat zijn vooral de stichtingen groter dan 150 nge. Maar een groter deel bestaat uit vrij kleine bedrijven. Mogelijk zijn dit hobbybedrijven van personen die vooral landelijk willen wonen. Maar waarschijnlijk heeft de toename van het aantal stichtingen ook te maken met de nieuwe regelgeving op het gebied van bedrijfstoelagen en mest.

De afsplitsingen (subgroep binnen de starters) en samenvoegingen (subgroep binnen de bedrijfsovernames) zijn twee kleine groepen, die in de tijd ongeveer constant blijven. Afsplitsingen komen vaak voort uit het ontbinden van maatschappen tussen broers/zussen, waarbij het bedrijf wordt opgesplitst, maar ook uit afgeronde maatschappen, waarbij de ouders nog verder gaan als hobbyboer.

De stoppers zijn in de helft van de gevallen bedrijven kleiner dan 16 nge. Dit komt overeen met het beeld van de afbouwende agrariër die eigenlijk niet stopt, maar rond zijn woning blijft doorgaan als hobbyboer na verkoop van vergelegen percelen en quota. Dit is ook te zien aan het type bedrijven van de stoppers, voornamelijk overige graasdierbedrijven, akkerbouwbedrijven en combinaties daarvan. Maar naast deze normale stoppers zijn er ook jaarlijks 50 à 100 agrariërs die voor hun vijfendertigste stoppen. Hiervan heeft ongeveer de helft een bedrijf kleiner dan 16 nge en een kwart een bedrijf tussen de 16 en 70 nge. Bij de jonge stoppers boven de 16 nge zitten relatief veel glastuinbouwbedrijven en intensieve veehouderijbedrijven.

Bij de start van de maatschap is het aandeel vrouwelijke ondernemers (30%) veel hoger dan bij de afronding van de maatschap (17-18%). Dit geeft aan dat er bij de overdragende generatie veel vrouwelijke ondernemers aanwezig zijn (de moeders). Bij de nieuwe generatie ligt het aantal vrouwelijke ondernemers onder het gemiddelde van de agrarische sector, maar ook het aantal ondernemers per bedrijf is met 1,2 laag. Ten opzichte van de start van de maatschap treden er gemiddeld 1,6 ondernemers uit. Er zijn weinig bedrijven waarbij de vrouw de hoofdondernemer is, meestal zit zij in een samenwerkingsverband.

8.1.2 Aanbevelingen

Suggesties voor vervolgonderzoek zijn:

- de afname van het aantal maatschappen dat wordt opgericht heeft tot gevolg dat in de toekomst minder bedrijven worden overgenomen. De daling doet zich vooral voor bij bedrijven tussen de 70-150 nge. Wat betekent dit voor de toekomst van de landbouw? Betekent dit dat bedrijven of parttime gerund gaan worden of grootschalig moeten zijn?
- in de periode 2001-2005 is bijna elk jaar het aantal nieuwe gestichte bedrijven gestegen. Het aantal gestichte bedrijven tot 70 nge is toegenomen tot 200 per jaar, maar ook grotere bedrijven worden opgestart. Het is interessant om hier verder onderzoek naar te doen.

8.2 Onderzoek en dataset

In dit onderzoek is nagegaan hoe de demografie van bedrijven kan worden beschreven, mede op basis van verschillende bestaande (fiscale) regelingen. Vervolgens is nagegaan in hoeverre de belangrijkste informatiebronnen - de Landbouwtelling en het mutatieregister van de Dienst Regelingen - de gewenste gegevens kunnen leveren. Na een beschrijving van de belangrijkste bevindingen, volgen aanbevelingen om de tekortkomingen van de huidige bronnen aan te pakken en aanbevelingen voor nader onderzoek.

8.2.1 Begrippen demografie bedrijven

Een aantal landbouw- en fiscale regelingen is van toepassing op een bepaalde fase in het bestaan van een landbouwonderneming. Termen die voor de verschillende fases worden gebruikt zijn onder meer starten, vestigen, stichten, oprichten, overnemen, overdragen, sa-

menvoegen, splitsen, vormen maatschap, ontbinden maatschap, beëindigen en staken. Naast overeenkomsten zijn er ook verschillen in het gebruik van de begrippen in de diverse regelingen. Dat heeft onder meer te maken met het onderscheid tussen ondernemer en onderneming. Voor de omzetbelasting en bedrijfstoelageregeling is een onderneming geleid door meer ondernemers als geheel een ondernemer, terwijl andere regelingen zich richten op de afzonderlijke ondernemers. Verder bestaan er verschillende criteria om bijvoorbeeld iemand te beschouwen als startende ondernemer. In het Besluit borgstellingsfonds is een jonge agrariër omschreven als een natuurlijk persoon jonger dan 40 jaar die zich voor het eerst vestigt op een landbouwbedrijf. Om voor de startersaftrek binnen de inkomstenbelasting in aanmerking te komen, geldt onder meer dat de ondernemer in de vijf jaren voor het jaar dat hij de startersaftrek wil gebruiken, minimaal eenmaal geen ondernemer is geweest. De aftrek is echter niet gebonden aan een leeftijd.

Uit de aangehaalde regelingen wordt duidelijk dat een eensluidende omschrijving van de verschillende fases in de uitoefening van een bedrijf niet goed mogelijk is. Daarom is in eerste instantie een globale indeling voorgesteld, bestaande uit de start, overname en beëindiging van een bedrijf. Een analyse van enkele databestanden met informatie over de agrarische ondernemers en ondernemingen maakt duidelijk in hoeverre de verschillende fases in de ontwikkeling van bedrijven met cijfers kunnen worden ingevuld.

8.2.2 Dataset

Voor de analyse zijn het mutatieregister van de Dienst Regelingen (DR) en de CBS-Landbouwtelling gebruikt. De registratie in deze bestanden vindt plaats op het niveau van de onderneming (en niet de ondernemer). Maar in de beschouwde periode zijn in de Landbouwtelling ook gegevens opgenomen over het aantal ondernemers per bedrijf (leeftijd en het aantal gewerkte uur), zodat door enkele veronderstellingen op het niveau van ondernemers gegevens kunnen worden achterhaald. Door de twee bestanden te koppelen, komt informatie beschikbaar over nieuw geregistreerde bedrijven, bedrijven die zijn voortgezet onder een ander nummer en bedrijven die zijn beëindigd. In de periode 2001-2005 zijn in totaal 55.000 (gemiddeld 11.000 per jaar) nummers in de Landbouwtelling veranderd, waarvan ruim de helft is gekoppeld met een mutatiecode. Deze code geeft de reden van de nummerverandering. Van een groot deel van de bedrijven die zijn getypeerd als starter (een nieuw bedrijfsnummer) of stopper (vervallen bedrijfsnummer) is geen mutatiecode bekend. Het is mogelijk dat een bedrijf met een nieuw nummer een bestaand bedrijf is dat een ander nummer heeft gekregen, bijvoorbeeld door een verandering in de bedrijfsleiding. Er zijn ook bedrijven die in een tussenliggend jaar ontbreken, bijvoorbeeld de nummers komen wel voor in de Landbouwtelling van 2003 en 2005, maar niet in die van 2004. De oorzaak van het ontbreken van zoveel mutatiecodes is niet bekend. Het meermaals veranderen van bedrijfsnummer binnen één jaar en het tijdelijk onder de registratiegrens voor de Landbouwtelling raken, zouden een deel van de missende mutatiecodes kunnen verklaren. Daarnaast is ook niet duidelijk waarom in het ene jaar bepaalde codes 'populair' zijn, en in een ander jaar andere codes veel voorkomen.

Veel mutaties vinden op kleine bedrijven plaats. Wanneer deze bedrijven buiten beschouwing worden gelaten, is het aantal ontbrekende mutatiecodes lager. Desondanks zit-

ten er nog veel starters in de database zonder mutatiecode en eindigen de meeste bedrijven als een klein bedrijf.

Met behulp van de mutatiecodes is een analyse verricht naar de ontwikkelingen in de levensloop van bedrijven volgens de eerdergenoemde hoofdingeling in start, overname en beëindiging aangevuld met een nadere onderverdeling. Dit houdt in dat wel een beeld geschetst wordt van de relatieve ontwikkelingen, maar niet van de absolute door het ontbreken van een groot aantal mutatiecodes. Daarnaast is niet bekend in hoeverre de beschreven ontwikkelingen op basis van de mutatiecodes ook opgaan voor de gevallen zonder mutatiecodes.

8.2.3 Nieuwe ontwikkelingen

Het onderzoek is gebaseerd op de huidige wetgeving en het bedrijfsregistratiesysteem (BRS) van DR. Voor toekomstig onderzoek moet in ieder geval rekening worden gehouden met nieuwe ontwikkelingen op het gebied van rechtsvormen en voorschriften aan registraties. Momenteel is het Wetsvoorstel personenvennootschappen in behandeling bij de Eerste Kamer. De maatschap en vennootschap onder firma (vof) verdwijnen en daarvoor in de plaats komen de openbare vennootschap (ov) en de openbare vennootschap met rechtspersoonlijkheid (ovr). Op het gebied van de registraties zijn er nieuwe wettelijke voorschriften, waaraan het bedrijfsregistratiesysteem van DR niet langer voldoet. De ontwikkeling van een nieuw relatiebeheersysteem is al begonnen. Het nieuwe systeem zal volledig aansluiten bij de gegevensmodellering van Gemeentelijke Basis Administratie (GBA) en het Nieuw Handelsregister.

8.2.4 Aanbevelingen

Aanbevelingen voor de verbetering van de dataset en de analyses zijn:

- een verbetering van de koppeling tussen de CBS-Landbouwtelling en het mutatieregister van Dienst Regelingen. Hiervoor moet in de eerste plaats worden nagegaan wat de oorzaak is van het ontbreken van een groot aantal mutatiecodes. Zo kunnen bedrijven die binnen één jaar meermaals van nummer zijn veranderd de koppeling moeilijker maken. De eerste vraag in dit geval is of alle tussenliggende mutaties ook voorkomen in het bestand dat voor de koppeling wordt gebruikt, en een tweede vraag is of de software goed omgaat met dit soort nummerveranderingen;
- een kritische beoordeling van de mutatiecodes. Zo lijken sommige codes elkaar te overlappen, en/of is het onderscheid tussen enkele codes niet zo scherp. Dat kan een van de redenen zijn dat tussen de verschillende jaren grote schommelingen in het voorkomen van codes zijn. Sommige codes worden in een jaar veel gebruikt, terwijl in een ander jaar een andere code die ongeveer dezelfde mutatie weergeeft veel voorkomt. Daarom is het eigenlijk alleen mogelijk om over groepen van codes analyses uit te voeren. Overigens vond in de studieperiode een overstap plaats naar een meer eenvoudige codering die vanaf 2004 helemaal doorgevoerd is. Het kan dus zijn dat het hiervoor aangesneden probleem in de komende jaren minder groot zal zijn;

- wellicht kunnen bedrijven die onder de 3 nge uitkomen en daarna niet meer voorkomen een code krijgen, omdat deze bedrijven ontheven zijn van administratie verplichting;
- een nadere analyse van de stoppers (nieuwe bedrijfsnummers) en starters (vervallen bedrijfsnummers) zonder mutatiecode. Nu is het niet duidelijk of de trends die bij de bedrijven met een mutatiecode waarneembaar zijn, ook voor de bedrijven zonder mutatiecode gelden;
- de vraag over het bedrijfshoofd in de Landbouwtelling uitbreiden naar meer bedrijfshoofden. Een nadeel van de vereenvoudiging van de mutatiecodes is dat niet langer meer wordt aangegeven of de bedrijfsovername gepaard is gegaan met een generatiewisseling. In de beschouwde periode is deze informatie afgeleid van de Landbouwtelling, omdat daarin het aantal bedrijfshoofden (met hun leeftijd) is opgenomen. Echter, in 2006 en 2007 is de vraag beperkt tot één bedrijfshoofd. Daarom wordt voorgesteld de vraag over het bedrijfshoofd in de Landbouwtelling vanaf 2008 weer uit te breiden naar meer bedrijfshoofden;
- de ervaring bij DR is dat maatschappen om allerlei redenen worden opgericht. Een voorbeeld is de 'melkquotum maatschap'. Het blijkt voordelig te kunnen uitpakken in verband met het indalen van het melkquotum in de toeslagrechten om zo'n maatschap op te richten. Dit is een recente ontwikkeling die echter niet op zichzelf staat. Maatschappen worden om allerlei redenen opgericht. Beslissend is wat wordt ingebracht in de maatschap. Het is daarom belangrijk een 'overdrachtsmaatschap' eerst correct te identificeren en op basis daarvan verder ter gaan.

Literatuur

Alfa a, Alfa Accountants en adviseurs, Bedrijfsopvolging in de bv.

Alfa b, Alfa Accountants en adviseurs, Bedrijfsopvolging voor IB-Ondernemers.

Belastingdienst, *Als u geld leent aan een startende ondernemer*. Brochure juni 2004, <www.belastingdienst.nl>.

Borgstellingsfonds, 'Besluit BF bijzondere borgstellingen'. In: *Staatscourant* 208 (28 oktober 2003). pp. 35.

EU, 'Verordening (EG) Nr. 1782/2003 van de Raad'. In: *Publicatieblad van de Europese Unie* L 270. 2003.

Flören. R.H., *Opvolging in agrarische familiebedrijven*. Presentatie 15 maart 2001, Utrecht.

LASER, *Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw; Besluit borgstellingsfonds (BF)*. Brochure LASER, december 2003.

Leeuwen, G.G. van, *Verkenning van de keuzemogelijkheden bij de initiële vaststelling van toeslagrechten en van de implicaties van de uitvoeringsregeling (REG 2) bij structuurverandering van bedrijven*. Interne notitie.

LNV, 'Openstellingsbesluit ondernemingsgerichte subsidies 2005'. In: *Staatscourant* 116 (20 juni 2005) pp. 10.

LNV, *Regeling van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 11 april 2005 houdende een subsidieregeling voor jonge agrariërs*. TRCJZ/2005/1118, 2005.

'Meer mogelijkheden met durfkapitaal'. In: *Weekblad Groente & Fruit*. 5 september 2005.

NAJK, *Investeringsregeling ook in maatschap?* Persbericht 28 april 2005. <www.najk.nl>

Veen, H.B. van der, K.H.M. van Bommel en G.S. Venema, *Family farm transfer in Europe. A focus on the Financial and fiscal facilities in six European countries*. Rapport 6.02.04, LEI, Den Haag, 2001.

Bijlage 1. Bedrijfstoeslagregeling

Verandering	Voorbeelden	Zie ook
Vorming en van een maatschap	Ouder is agrarisch ondernemer en gaat een maatschap aan met kind die geen productiemiddelen (grond of gebouwen) inbrengt Idem, maar zoon brengt productiemiddelen in Ouder was agrarisch ondernemer; twee kinderen nemen bedrijf over in de vorm van een maatschap (ouder draagt bedrijf over)	Samenvoeging Starters
Ontbinding van een maatschap	Ouder en kind hebben een maatschap. Ouder treedt uit de maatschap; de kind zet het bedrijf volledig voort Ouder en twee kinderen beëindigen maatschap. Ouder stopt en twee kinderen gaan elk verder met een deel van het bedrijf Ouders vormen maatschap. Zij stoppen als agrarische ondernemers. Kind neemt het volledige bedrijf over	Splitsing Starter
Verandering in juridische status of benaming	Van natuurlijk persoon overgegaan naar rechtspersoon Van rechtspersoon overgegaan naar natuurlijk persoon Van rechtspersoon overgegaan naar een andere rechtspersoon	
Samenvoeging van bedrijven (fusie)	Twee of meer volledige bedrijven worden samengevoegd waarbij tenminste één van de oorspronkelijke ondernemers het beheer houdt over het nieuwe bedrijf	
Vererving	Eén erfgenaam Meerdere erfgenamen die ieder een deel van het bedrijf erven	Bedrijfsoverdracht Bedrijfsplitsing
Splitsing	Tenminste één van de nieuwe ondernemers moet het beheer hebben gehad van het oorspronkelijke bedrijf Een maatschap van ouder met twee kinderen wordt beëindigd en beiden zonen zetten elk een deel van het oorspronkelijke bedrijf voort Ouder verkoopt een stal met stieren aan kind. Ouder zet het oorspronkelijke (zonder stal) voort, en kind begint een nieuw bedrijf met de stal stieren. Een gedeelte van een bedrijf wordt afgesplitst. Een nieuwe agrarische ondernemer gaat verder met dit afgesplitste deel. Het bedrijf waarvan is afgesplitst, valt niet meer onder de verantwoordelijkheid van de oorspronkelijke ondernemer.	Verkoop
Bedrijfsoverdracht	Overdracht van ouder op kind	
Starten als agrarisch ondernemer	Voorwaarde: geen landbouwactiviteit in vijf jaren voorafgaand aan de start	

Figuur B1.1 Toeslagrechten en verandering in uw bedrijfssituatie a)

a) In de praktijk komen combinaties van verschillende wijzigingen in bedrijfssituaties voor. Bij de beoordeling van die situaties gaan we uit van de chronologische volgorde van de wijzigingen. De wijziging die het eerste heeft plaatsgevonden, wordt dus als eerste beoordeeld.

Bron: DR (2005). Infobulletin Gemeenschappelijk landbouwbeleid. Maart 2005, nummer 3.

Begripsomschrijvingen EG-verordening nr. 1782/2003, artikel 2:

- onder 'landbouwer' wordt verstaan: een natuurlijke of rechtspersoon dan wel een groep natuurlijke of rechtspersonen, ongeacht de rechtspositie van de groep en haar leden volgens het nationale recht, waarvan het bedrijf zich bevindt op het grondgebied van de Gemeenschap als bedoeld in artikel 299 van het Verdrag en die een landbouwactiviteit uitoefent;
- onder 'bedrijf' wordt verstaan: het geheel van de productie-eenheden dat door de landbouwer wordt beheerd en zich bevindt op het grondgebied van eenzelfde lidstaat;
- onder 'landbouwactiviteit' wordt verstaan: landbouwproducten produceren, fokken of telen tot en met het oogsten, het melken, het fokken en het houden van dieren voor landbouwdoeleinden of de grond in goede landbouw- en milieuconditie als vastgesteld op grond van artikel 5 houden;

U bent als agrarisch ondernemer actief voor toeslagrechten als:

- u bent ingeschreven in het Bedrijfs Registratie Systeem (BRS) van DR;
- u minimaal 0,3 ha grond in gebruik heeft.

Bijlage 2. Codering en omschrijving bedrijfsmutaties Dienst Regelingen vanaf 2004

Code	Omschrijving	Wat gebeurt er	Wat gebeurt er nog meer	Oude code
101	Stichting door afsplitsing	Het oude bedrijf gaat door, maar draagt een gedeelte over aan een nieuw bedrijf. (gedeeltelijke bedrijfsoverdracht/afplitsing)	<ul style="list-style-type: none"> - het bedrijf draagt een gedeelte van z'n bedrijf over aan een nieuwe relatie, dat op hetzelfde adres gevestigd is. De bedrijfsomvang van de relatie zelf blijft > 4170 BSS; - het bedrijf draagt een gedeelte van z'n bedrijf over aan een nieuwe relatie, dat op een ander adres gevestigd is. 	01 en 02
102	Nieuwe stichting	Beëindigd bedrijf wordt weer geactiveerd en neemt geen bedrijf over.	Het activeren van een beëindigd bedrijf wordt gezien als stichting.	11, 13, 14, 15, 19
201	Opheffen zonder toevoeging aan bestaand bedrijf (Deze code mag alleen gebruikt worden als de opvolger niet achterhaald kan worden en het bedrijf vorig jaar ook gestaakt was.)	Bedrijf heft op er is geen opvolger	<ul style="list-style-type: none"> - bedrijfsomvang < 4170BSS (volgens de LBT van vorig jaar) - grond blijft overwegend agrarisch - grond wordt niet agrarisch (gemeente/woningbouw/natuur) - er was geen grond (bijvoorbeeld alleen kassen) - grond wordt langer dan 1 jaar verpacht - er waren geen gebouwen (alleen grond) 	20, 21, 22, 23, 24
202	Opheffing door toevoeging aan bestaand bedrijf (bij verpachting mag het bedrijf pas worden afgeboekt als de LBT het jaar ervoor ook al is gestaakt.)	<ul style="list-style-type: none"> - overdracht aan NP, MV of RP a) - bedrijf heft op en er zijn meerdere opvolgers - bedrijf heft op, grond langer dan 1 jaar verpacht 	<ul style="list-style-type: none"> - opvolger is al bedrijfsvoerder (lees: bestaande relatie) - wordt overgedragen naar 2 of meer bedrijven die al bestaan - grond wordt langer dan 1 jaar verpacht - aan twee bestaande bedrijven of meer verpacht 	25 en 26

Figuur B2.1 Samenvatting tabellen 'Opvolgingscodes en toelichting DR.xls' (gestuurd door Mindy Bax-DR) en 'CBS mutatiecode - vraag LEI.doc' (gestuurd door Annet Middelkoop-Mulder DR)

Code	Omschrijving	Wat gebeurt er	Wat gebeurt er nog meer	Oude code
203 b)	Ambtshalve beëindiging	Foutief ingevoerd	Dubbel ingevoerd, per ongeluk bedrijfsvoerder gemaakt of op verzoek van coördinatie deze code toe passen (emigratie, weigeraars)	-
301	Samenvoegen met behoud oude adres	Wordt samengevoegd met ander bedrijf, tot één nieuw bedrijf. 2 bedrijven worden 1. Bij de oude relaties wordt bij opvolging altijd bij één relatie code 301 ingevoerd en bij 1 of meerdere relaties code 302.	301 voor het oude bedrijf met hetzelfde adres als het nieuwe bedrijf en 302 voor het oude bedrijf/bedrijven met een ander adres dan het nieuwe bedrijf. Als de adressen van alle oude bedrijven verschillen met die van het nieuwe bedrijf, dan wordt toch code 15 (301?) gegeven aan het grootste oude bedrijf	31
302	Samenvoegen met verval van oud adres	Zie 301	Zie 301	32
401	Splitsen met behoud van oud adres	De oude relatie stopt en het bedrijf splitst in meerdere nieuwe bedrijven. Bij de oude relatie wordt bij opvolging één keer code 401 (oude adres blijft behouden) ingevoerd en 1 of meerdere malen code 402 (oude adres verval).	401 voor het bedrijf dat op het oude adres wordt gevestigd en 402 voor het bedrijf op een nieuw adres. (In geval beide bedrijven op een nieuw adres gevestigd worden krijgt het grootste bedrijf toch code 401)	41
402	Splitsen met verval van oude adres	Zie 401	Zie 401	42
501	Overdracht aan echtgenoot/weduwe	Overdracht van NP aan NP	Opvolger is echtgenoot/weduwe	51
502	Overdracht aan (schoon) zoon/dochter	Overdracht van NP aan NP	Opvolger is (schoon)zoon/dochter	52
503	Overdracht aan derden (geen familie)	<ul style="list-style-type: none"> - overdracht van NP aan NP - overdracht van MV/RP aan NP - MV/RP wordt overgedragen aan MV/RP, waarbij rechtsvorm niet verandert (bijvoorbeeld maatschap wordt maatschap) 	<ul style="list-style-type: none"> - opvolger is een nieuwe inschrijving en geen familie - persoon/relatie is een nieuwe inschrijving (zat niet in MV) - overdracht aan dezelfde rechtsvorm, maar met andere deelnemers/vennoten (geen familie) 	53 en 54
504 c)	Overdracht aan overige familie	<ul style="list-style-type: none"> - overdracht aan nieuwe inschrijving (overige familie) - MV/RP wordt overgedragen aan MV/RP, waarbij rechtsvorm niet verandert (bijvoorbeeld maatschap wordt maatschap) 	<ul style="list-style-type: none"> - bedrijf wordt overgedragen aan overige familie - overdracht aan dezelfde rechtsvorm, maar met andere deelnemers/vennoten (wel familie) 	-

Figuur B2.1 Samenvatting tabellen 'Opvolgingscodes en toelichting DR.xls' (gestuurd door Mindy Bax-DR) en 'CBS mutatiecode - vraag LEI.doc' (gestuurd door Annet Middelkoop-Mulder DR) (vervolg)

Code	Omschrijving	Wat gebeurt er	Wat gebeurt er nog meer	Oude code
601	Van NP overgegaan in MV of RP	Natuurlijk persoon wordt maatschap, vof, cv (meerhoofdige leiding), of rechtspersoon.	Natuurlijk persoon wordt deelnemer, vennoot of betrokkene.	61 en 65
602	Van MV of RP overgegaan in NP (ontstaan eenmansleiding)	Overdracht aan natuurlijk persoon	Persoon was deelnemer, vennoot of betrokkene in MV of RP	62 en 66
603	Toe/uittreden van deelnemer(s) óf ontstaan van andere ondernemersvorm	<ul style="list-style-type: none"> - van MV naar andere MV - deelnemers in MV veranderen - overdracht van MV aan rechtspersoon - rechtspersoon wordt MV 	<ul style="list-style-type: none"> - deelnemers/vennoten uit MV worden deelnemers/vennoten in andere vorm van een MV (met of zonder toetreden/uittreden van deelnemers/vennoten) - er komen een of meer deelnemers/vennoten bij, of er gaan 1 of meer deelnemers/vennoten weg, maar er blijven minimaal twee deelnemers/vennoten over - de MV heft op en wordt een rechtspersoon - de rechtspersoon wordt opgeheven. Het bedrijf wordt een mee hoofdige leiding (MV) 	63, 64, 67 en 68
901	Gemeentelijke herindeling			71
902	Ruilverkaveling			72
903	Verhuizing en overige			79
905	Dit jaar wel geregistreerd maar niet geteld			82
906	Vorig jaar wel geregistreerd maar niet geteld			81

Figuur B2.1 Samenvatting tabellen 'Opvolgingscodes en toelichting DR...xls' (gestuurd door Mindy Bax-DR) en 'CBS mutatiecode - vraag LEI.doc' (gestuurd door Annet Middelkoop-Mulder DR) (vervolg)

a) NP is natuurlijk persoon, MV is meerhoofdige leiding (zoals maatschap, vof en cv) en RP is rechtspersoon (bijvoorbeeld bv); b) Volgens Annet Middeldorp-Mulder van DLG wordt code 203 nog steeds gebruikt, maar wordt door het CBS gelezen als 202; c) Volgens Annet Middeldorp-Mulder van DLG wordt code 504 nog steeds gebruikt, maar wordt door het CBS gelezen als 503.

Bijlage 3. Nieuwe codering bedrijfsmutaties (CBS/LEI)

Omschrijving		Toelichting	Code nieuw	Code oud
Stichting	Afsplitsing	Oorspronkelijk bedrijf gaat verder onder hetzelfde relatienummer. Het afgesplitste deel krijgt een nieuw relatienummer	101	01 en 02
	Anders	Bijvoorbeeld door ontginning en/of uitgifte van nieuw of opnieuw in cultuur gebrachte grond.	102	11, 13, 14, 15 en 19
Afvoer	Niet naar bestaand bedrijf	Bedrijf is administratief afgevoerd en is niet toegevoegd aan een bestaand bedrijf, of bedrijfsomvang is onder de telgrens (3 nge) gekomen.	201	20, 21, 22, 23 en 24
	Naar bestaand bedrijf	Bedrijf is administratief afgevoerd en is wel toegevoegd aan een bestaand bedrijf.	202	25 en 26
Samenvoeging	Hetzelfde adres/grootste bedrijf in nge	Samenvoeging van twee of meer bedrijven waarbij het nieuw ontstane bedrijf geregistreerd wordt onder een nieuw relatienummer. Het nieuwe relatienummer wordt met code 301 gekoppeld aan één van de vervallen relatienummers met hetzelfde adres. Heeft geen enkel van de oude samengevoegde bedrijven of juist meerdere bedrijven hetzelfde adres als het nieuw ontstane bedrijf dan wordt code 301 toegekend aan het grootste bedrijf op basis van nge. De overige vervallen relatienummers krijgen code 302 (altijd moet één keer code 401 en één of meer keer code 402 worden toegepast).	301	31
	Ander adres/kleinste bedrijf in nge	Er zijn twee of meer relatienummers vervallen, maar bedrijfsgegevens komen in het vervolg onder één nieuw relatienummer.	302	32

Figuur B3.1 Samenvatting van bijlage 2 uit 'CBS mutatiecodes documentatie.doc' en toelichting uit hoofdstuk 6 BDL-handleiding van het LEI

Omschrijving		Toelichting	Code nieuw	Code oud
Splitsing	Hetzelfde adres/grootste bedrijf in nge	Splitsing van één bedrijf in meerdere bedrijven waarbij alle bedrijven een nieuw relatienummer krijgen. Eén nieuw relatienummer wordt met code 401 gekoppeld aan het oorspronkelijke relatienummer met hetzelfde adres. Heeft geen enkel van de nieuwe bedrijven of juist meerdere bedrijven hetzelfde adres als het oude uiteengevallen bedrijf dan wordt code 401 toegekend aan het grootste ontstane bedrijf op basis van nge. Alle andere relatienummers krijgen code 402 (altijd moet één keer code 401 en één of meer keer code 402 worden toegepast).	401	41
	Ander adres/kleinste bedrijf in nge		402	42
Overdracht a)	Aan echtgenoot of weduwe	Overdracht van het gehele bedrijf aan echtgenote of weduwe	501	51
	Aan kinderen of onverdeelde boedel	Overdracht van het gehele bedrijf aan (schoon)zoon(s) en/of (schoon)dochter(s) of aan onverdeelde boedel.	502	52
	Aan anderen	Overdracht van het gehele bedrijf aan anderen	503	53 en 54
Verandering van bedrijfsleiding of ondernemingsvorm a)	Van éénhoofdig naar meerhoofdig of andere vorm	Eenhoofdige leiding is omgezet in een meerhoofdige leiding of in een andere ondernemingsvorm.	601	61 en 65
	Meerhoofdig of andere vorm naar eenhoofdig	Meerhoofdige leiding of een andere ondernemingsvorm is omgezet in een éénhoofdige leiding.	602	62 en 66
	Meerhoofdig naar andere vorm	Meerhoofdige leiding is omgezet in andere meerhoofdige leiding (toe-/aftreding deelgenoten) of in een andere ondernemingsvorm of omgekeerd	603	63, 64, 67 en 68

Figuur B3.1 Samenvatting van bijlage 2 uit 'CBS mutatiecodes documentatie.doc' en toelichting uit hoofdstuk 6 BDL-handleiding van het LEI (vervolg)

a) Bij alle gevallen van overdracht, veranderingen van bedrijfsleiding c.q. ondernemingsvorm vervalt één relatienummer en ontstaat één nieuw relatienummer. Indien een lagere mutatiecode ook van toepassing is (bijvoorbeeld (af)splitsing of samenvoeging) dan moet deze lagere mutatiecode toegepast worden. Indien meerdere mutatiecodes van toepassing zijn, dient altijd de laagste code in het mutatiebestand vermeld te worden. Bijvoorbeeld bij overdracht aan zoon (code 52) en ontbinding maatschap (code 62) moet code 52 worden gebruikt. Mutaties met administratieve oorzaken (codes 71, 72 en 79) hoeven niet meer in het mutatiebestand opgenomen te worden. Deze kunnen normaal gesproken ook geen gewijzigd relatienummer opleveren.